

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Volum I

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

y con esto no se comprarandichas yeguas y faltara este proyecto formado por el ganancial del Señor..." (83)

5. La xarxa de recs en el "continuum" horta-secà.

El mateix senyor Albareda de Castellblanc ens recorda que, com ho havia notat Arthur Young, aquí "l'aigua ho era tot": la terra, deia, "la dividimos en dos clases, no más, en tierras siendo regada y en ruin o muy inferior que no produce sino se abona con el Hormiguero o estercola". La mateixa concepció regia el selectiu esmerç real dels grups socials benestants amb capacitat d'estalvi: acumular les "sorts" i els "horts" de regadiu, desentendre's de la major part de la terra "roina" malgrat que "si lluebe bien, como se ha visto algunos años, será fertil..." (84)

És imprescindible, doncs, tractar en particular el paper i l'estructura d'aquell regatge local malgrat ser la Segarra, com hom sap prou bé, una comarca seca mancada de cursos d'aigua importants i regulars, fronterera per l'oest amb l'àrida plana de l'Urgell. Les terres d'horta i regadiu representaven el 1744 a Cervera -ja ho hem vist- només un 2,9% de la superfície total, però també suposaven un apreciable 16,7% del seu valor. Era un regatge amb una estructura molt vella, on cal distingir tres situacions força diferents en relació a l'accés a l'aigua.

En primer lloc hi havia els petits rius de l'altiplà segarrenc, la inclinació vers ponent del qual fa desguassar els

seus cursos -però no sempre les seves aigües, que s'escolen i evaporen abans- a la conca del Segre i de l'Ebre. Les poblacions localitzades a la riba del Llobregos, el Sió, l'Ondara i el Corb gaudien d'un privilegi doble: d'una banda tenien corrents d'aigua més o menys regulars i aprofitables, de l'altra disposaven de les planes al·luvials als fons de les valls excavades pels mateixos rius on la canalització d'aquelles aigües era fàcil. El curs dels quatre rius ha estat de molt antic interromput per successives repeses, de petites dimensions, que desviaven gran part de l'aigua a la xarxa de sèquies o recs.

L'ús donat a aquesta aigua era doble. Les sèquies la conduïen primer cap a les bases o "peixeres" dels molins fariners. Els treballs de Salvador Palau han permès cartografiar-ne quaranta a la vall del Corb, i a les seves torrenteres i "rasses" tributàries, fins a Bellpuig d'Urgell; i uns altres trenta-sis molins en els cursos de l'Ondara i el Cercavins, amb les seves rieres laterals, fins a Tàrrega. (85) A la sortida dels "cacauets", entre molí i molí, l'aigua servia per regar. La xarxa de recs i la canalització del rosari de molins eren, doncs, una mateixa cosa. (86) Les enquestes de Zamora ho constaten, i a la vegada subratllen les dificultats d'aquest doble aprofitament d'unes aigües tant escasses.

A Sedó, Hostafrancs i Concabella, per exemple, disposaven del riu Sió, però "regando de la agua que passa por la assequia molinal, siempre que la haya..." Més amunt, prop del naixement del riu, els de Gàver deien que "los huertecillos se regan de agua del Rio Sió por medio de la sequia cercana al molino de arina". Encara més a l'est, el rierol de Veciana, que desguas

sava a l'Anoia unit al torrent de Copons, "pasa conducido con una sequia a tres molinos y juntamente sirve para el riego de algunas huertas y uso del Pueblo". En canvi cap a ponent, a l'Urgell, l'aigua ja arribava amb molta dificultat i calia confiar en les "avingudes" per omplir les basses dels molins i poder regar de tant en tant. Llegim a la resposta d'Anglesola:

"...hay un molino... de harina. Hay seis presas para conducir... el agua de las havas y huertas sin las que apenas sirve el harinero".

Davant un recurs tant escàs i vital la precedència en el torn havia de resultar decisiva. Per exemple a un quart d'hora de Santa Fe de Segarra, a la vora del Sió entre les Oluges i Estaràs, els Pinós i Alentorn tenien el seu molí fariner com a marquesos de Barberà i senyors jurisdiccional del lloc. "Los huertos que hay -digueren els veïns de Santa Fe a l'enquesta-rigan del agua que lo molino del Senyor ha molido". Més explícits foren encara els de les Pallargues. El molí del príncep de Belmonte, marquès d'Argençola i detentor d'aquella senyoria, "mucho tiempo no mole por falta de agua". Les conseqüències pels veïns són òbvies: "el agua es muy poca y no podemos regar quando queremos, porque en primer lugar es el Señor del lugar y despues regamos nosotros y no queda nada..."

Els nobles i senyors no eren els únics en controlar aquest estratègic recurs energètic i fertilitzant. Molts molins seguien en mans baronials -districtuals o no- però alguns eren en canvi comunals, altres de l'Església i força d'altres els tenien membres de les classes benestants sense privilegis d'estament o en el llindar de tenir-ne: doctors, notaris, metges, co

merciants, i algun pagès-negociant. Trobant-se ja vora de la plana, la vila d'Agramunt tenia un molí que era propi del comú, el qual

"...muele quando viene agua bastante en la Ribera de Sio, y faltando esta los individuos... pasan a moler en los molinos de la villa de Artesa de Segre, lugares de Molsonist y Vilves, y en la villa de Pons ..., advirtiend^o que en los lugares de Puigvert y Castellnou de Mossen Meca, y lugar de Osso y en el lugar de Preixens ay en cada uno de los referidos un molino arinero. Pallargas y Cistero y Hostafrancs ay en cada uno de los referidos un molino arinero tambien..., y los demas molinos arineros... son de los Señores jurisdiccionales a excepcion del de la villa de Agramunt que es del Común... Advirtiend^o que la dicha Ribera de Sio es un terreno arinero, y como todo lo confinente en el rio Segre hasta la villa de Oliana inclusive y de alli todo es muntanyas".

En efecte, ja hem vist que els molins de Santa Fe i les Pallargues eren senyorials, com els de Gra o com els del riu Corb entre Guimerà i Vallbona de les Monges. (87) Però el d'Anglesola era també del comú, com a Agramunt, i en aquesta vila encara n'hi havia dos més que eren dels "labradors" Antoni Torres i Josep Tafalla. El de Gàver era d'un tal Josep Meyà i els de Veciana es deien "Molino del Rovira, Molino de Brunet y Molino del fiterol".

A Cervera hi havia en el segle XVIII cinc molins fariners: el de la finca "els Comtals" era del monestir de Montserrat; el

de Vergós, de la Comunitat de preveres de l'Església parroquial; el de Fillol, del cavaller don Magí de Casanoves; l'anomenat "molinet", del cavaller i regidor primer don Bonaventura Montaner; i el cinquè, del cavaller don Francesc Grau exclòs de l'A juntament borbònic i aliat dels gremis plebeus. Fora d'aquest últim, tots els altres posseïdors de molins ocupaven els primers llocs entre els més rics de la ciutat. L'església parroquial en el lloc primer, Bonaventura Montaner en el segon, els Comtals en el tercer, Magí Casanoves en el cinquè i Francesc Grau al lloc vint-i-quatre. També en aquest punt la limitació local dels cadastres ens amaga la possessió d'altres molins de la comarca per aquests llinatges privilegiats i benestants cer verins: una branca dels Muntaner tenien el de Gàver com a senyors d'aquella població, en el vuit-cents els Nuix tindran els seus molins a Torà, Ivorra i Calonge, com els Solsona.

Aquells molins, amb les terres de rec amb què anaven units, representaven generalment una part força considerable del seu patrimoni. El cadastre de 1744 va atribuir als Casanoves com a ingressos derivats únicament de les molitures del seu molí de Fillol setanta-dues quarteres de mestalls, valuades en 144 lliures anuals. Aplicant la mateixa capitalització "a raó de censal" que el cadastre emprava per obtenir el preu dels immo**bles** a partir dels lloguers, aquell ingrés del molí representaria un patrimoni de 2.880 lliures: és a dir, un 30% de tots els béns posseïts pels Casanoves a Cervera. Els molins dels Muntaner i dels Grau foren d'aquesta forma valuats en mil sis-cen**tes** i mil dues-cen**tes** lliures respectivament.

El cadastre no va avaluar el molí de la finca "els Com-

tals", ni el de Vergós, perquè eren de propietat eclesiàstica anterior a 1716. (88) Els llibres de comptes de l'església parroquial ens permeten saber que el molí de Vergós fou arrendat en el quadrienni 1744-47, conjuntament amb unes terres de rec adjacents, per cent cinquanta lliures a l'any. Capitalitzant-les a for de censal això ens permet estimar el seu valor en tres mil lliures. (89)

Que els molins fariners fossin un recurs tant valuós i preuat indica que del seu doble aprofitament se'n deuria obtenir rendes diferencials i guanys extraordinaris apreciables: d'un cantó hi havia les moltures; de l'altre les collites d'unes sorts regades de terra bona, d'al.luvió; per fi, cal encara comptar la minimització dels costos d'oportunitat a l'hora de vendre aquell gra o farina, l'àgio inherent a disposar d'estocs regulars no sotmesos a una ràpida comercialització obligada.

Ara bé, la quantia de les collites, moltures i estocs estava sempre condicionada pel volum d'aigua disponible. I era una aigua molt escassa. Els conceptes d'"horta" i "regadiu" aparèixen a la Segarra, i a l'Urgell d'abans del canal, en una acepció molt precària: eren veus que designaven només la terra irrigable, però no tothora regada. El rec era desigual, irregular i sovint eventual. Només així es pot entendre una noció cadastral tant contradictòria com la d'horta de secà que trobem a la jerarquia de terrenys de l'apeo cerverí de 1744. (91)

L'ambigüitat d'aquesta noció cadastral apareix explicada a la resposta d'Agramunt a l'enquesta de Zamora: secà i regadiu, deien, "todo es una misma cosa no siendo las aguas abundantes"; i afegien: "la agua en esta villa à menos de llover

mucho no es abundante y sin embargo se paga el catastro por ella". Al poble immediatament anterior, Puigverd d'Agramunt, el riu Sió "los mas de los años no corre por ser arido y estéril este término", i "se pierden las verduras por falta de agua ...". Ja també a l'Urgell, els d'Anglesola qualificaven l'Onda ra, que rebien després de passar per Tàrrega, de "riachuelo" que "solo en años abundantísimos, è Imbierno, corre un tanto ..."; d'aquestes aigües depenia el rec de "los pocos y secos huertos..."

Altres respostes cercaven evitar l'antinòmia de la fòrmu la "horts de secà" advertint l'enquestador de la inexistència d'horta pròpiament dita. Per exemple, a Concabella i la quadra de Golonor:

"...no hay huerta aunque algunas tierras se riegan en años de abundancia de aguas".

a Florejacs:

"...no pueden regar quando quieren", "las verduras y demas frutos no se regan sino quando llueve... y si falta el agua mueren los frutos"

o a la Prenyanosa:

"se riega como se puede, que no hay agua segura segun la estacion del año"; "...son de unas Azequias unos pequeños huertos que como abunda de lluvias se riegan", i "hay poca tierra de dichos (huertos), que se puede decir que es secano por lo motivo que a la mayor parte del tiempo falta la agua".

Molt pitjor era encara la situació de força llogarets si-

tuats en indrets allunyats de qualsevol riu o riera amb aigua més o menys regular. Aleshores calia recórrer a les basses i cisternes de les cases, fins i tot a l'aigua acumulada a caus i avencs naturals. A Donsell d'Agramunt les poques verdures les feien els veïns "en los rincones de las tierras, y las riegan de la lluvia recogida en los ojos de los barrancos que hace la misma agua". També a Renant "verduras y demas frutos no se regan sino quando llueve y se recoge el agua con Balças y si esta falta se mueren..." Era una mena de rec ocasional en els marges de les terres situades als fons de petites valls, o en horts improvisats al costat de les cases, depenent directament de les pluges de temporada. Per exemple, a Talavera:

"no se recogen verduras sino años que llueva mucho que las gentes se aprovechan en las tierras de secano".

o a Santa Fe de Segarra:

"no se riega mas que un huerto que tiene cada uno, y pequeñito. Ay tiempo que la agua es abundante, y tiempo que no ay nada, secundo el que llove o el tiempo que no llove".

En ocasions hom regava de les mateixes fonts d'aigua que servien per beure, com a Rubió d'Agramunt, on els dolls eren petits i "se á de regar poco". Però si no hi havia fonts a l'abast, l'aigua recollida a les basses havia de servir pel consum, com a Mafet, i aleshores els pocs llegums s'havien de fer al secà. Els rapports de l'administració francesa ocupant subratllarien la insalubritat d'aquelles basses d'aigua, i dels mateixos cursos d'aigua sovint estancada dels rierols de la Segarra. El sots-prefecte de l'arrondissement de Cervera es re-

feria a les cisternes i miasmes del Sió (92):

"Les maladies les plus fréquentes sont les fièvres intermittentes. On attribue ces maladies aux eaux de cisterne dont les habitants sont obligés de faire usage. Dans les villages qui avoisinent le Sió les fièvres putrides et malignes sont très communes. Elles ont pour principe le mauvais air qui s'élève des rives marécageuses de cette petite rivière".

Una altra memoire statistique del departament de les boques de l'Ebre, del 1813, esmentava l'existència de "marais dont les eaux croupissantes altèrent la salubrité de l'air" (93):

"Dans plusieurs villages de la plaine d'Urgel l'eau de ces marais sert de boisson aux habitants et aux animaux".

En canvi, certs llocs concrets de la Segarra, i la Ribera de Sió en particular, semblen haver gaudit en el set-cents d'una horta una mica menys precària que a la resta de la comarca. Des de Gàver a Castellnou d'Agramunt, passant per Sedó, Ribera i Hostafrancs, el cabdal mitjà del Sió fou estimat a l'enquesta de Zamora en mitja mola (94), malgrat que a Castellnou ja no fos "del todo segura, que algunas vezes se seca". A Hostafrancs això bastava per regar una extensió rectangular d'un quart d'hora de llarg. A Sedó es regava una octava part del terme, i podien vendre regularment les fruites i verdures que excedien el consum local als mercats de Cervera. Però a Tarroja, terme situat entre ambdues poblacions, respongueren que "le falta muchas vezes el agua", per la qual cosa "no hay frutos tardíos".

Les viles de Torà i Guissona es comptaven entre els indrets segarrencs privilegiats amb un rec més segur i regular. A la primera d'aquestes poblacions els horts que regava el Llobregós cobrien una extensió de mitja hora, i -deien- "si en el Invierno llueve mucho el agua es abundante y riegan cuando quieren". A Guissona es podia regar a discreció mercès a la construcció de dos dipòsits o "pous" per embassar l'aigua i regularitzar-ne l'ús:

"se riega de un pozo grande de piedra..., el qual suministra una regadera de cristalina agua que esta distribuida entre el Ilmo. Obispo y otros Vecinos del Pueblo, y quien no tiene paga al Dueño de ella por cada hora que riega por semana solo el tiempo de verano dos libras catalanas; hay otro pozo, el Estanyol".

L'horta de Cervera a la vora de l'Ondara era un d'aquells rars espais segarrencs privilegiats per l'aigua, segons la descripció del regidor Andreu de Massot (95):

"Por el medio de la Vega... pasa un rio llamado Cervera, que continuamente corre, aunque, mayormente en verano no es mucha la agua que lleva a causa de gastarse en el riego de las tierras de dicha vega, y de las que riegan los Pueblos más inmediatos a su nacimiento (...) Pasa por las tierras de los lugares de Civit, Pallarols, San Antolín, Hostalets, San Pere dels Arquells, Cervera, Mora, Talladell, Tárrega, Vilagrasa, Anglesola y va siguiendo hasta dar con el rio Segre: pero, a excepción del invierno, y cuando toma aumento con las lluvias, rara vez llega el agua... a Anglesola; por

que, por lo regular, toda se gasta y consume en el riego de las tierras de los Pueblos sobrenombrados, de forma que en el verano ya llega muy poca a Tárrega".

Massot també ens informa que les verdures d'aquella horta eren insuficients pel proveïment diari dels mercats de la ciutat, malgrat haver experimentat un creixement notable al llarg de la centúria (96):

"En las tierras de esta vega o regadío se hacen algunas verduras, y aunque de algunos años a esta parte han tenido éstas notable aumento, sin embargo podría aun, y con notable calidad mejorarse este ramo, y con esto no sería menester que los forasteros llevasen a Cervera, como diariamente llevan sus verduras".

El regidor cerverí amidava el 1789 la zona de rec, de més de mitja hora de llarg, en 389 jornals (malgrat que "a la del extremo con dificultad llega el agua en tiempo de verano"). Si la cifra fos certa, això hauria representat un increment del 82,6% en relació als 213 jornals de regadiu recanats el 1744, i d'un 76,8% en relació als 220 jornals declarats a les "respostes generals" de 1716. (97) Però l'optimisme de Massot sembla en aquest punt una mica suspecte de conveniència, car ja hem vist que el seu projecte de dotar d'aigua corrent el centre de la ciutat havia topat amb l'oposició dels gremis plebeus i la Junta de Propis, partidaris d'un projecte alternatiu que consistia -justament- en la construcció d'una nova presa per ampliar la xarxa de recs. (98)

Certament, tampoc és versemblant la total absència de can

vis en la qualificació oficial dels terrenys que presenten els llibres del cadastre i el manifest, entre 1744 i la guerra del francès. I, a la vegada, la immobilitat del registre oficial ¿no fa dubtar de la precisió d'aquella xifra donada per Massot? El tema mateix mereix un estudi específic a partir d'altres fonts, i mentre n'esperem els resultats la hipòtesi més assenyada sembla ser la de suposar una certa extensió del regatge al llarg del segle XVIII, mercès sobretot al tipus d'iniciatives particulars que esmenta Pierre Vilar (99), mentre la realització d'obres públiques d'irrigació a escala municipal restà paralitzada pel contenciós entre els projectes oposats del sector plebeu i de l'ajuntament borbònic, que destinaven els escassos recursos disponibles a dues finalitats alternatives: la producció i el consum, respectivament.

L'accés a l'aigua, i la possibilitat d'incrementar-lo encara que fos lleugerament, ¿no seria en el set-cents un dels factors principals que explicaria la disparitat d'evolució demogràfica entre el despoblament d'uns llocs i el creixement d'uns altres? Cervera, ja ho hem vist, va doblar la seva població entre 1718 i 1787. (100)

Si comparem el balanç demogràfic del període amb la informació sobre recs a les respostes de l'enquesta de Zamora, a primer cop d'ull s'observa que les viles grans, on es gaudia d'una millor disponibilitat d'irrigació, presenten també saldos positius en la seva població. És el cas de Guissona o Torà de Riubregós, amb un índex d'increment de 162 i 145 respectivament. Però en altres casos cal afegir als recursos d'aigua altres factors, com la possibilitat de roturacions o l'existència

tència d'activitats no agràries que permetessin el sosteniment d'un creixement demogràfic vegetatiu i la recepció d'una part dels despoblaments veïns. Els índex assolits per Agramunt i Puigverd d'Agramunt han de tenir força a veure amb aquests altres factors, car sabem que no disposaven de més aigua que, per exemple, la vila d'Anglesola. Però tota una àrea propera -Donzell d'Agramunt, Puelles, Mafet- va experimentar un retrocés, al costat d'altres termes que llindaven amb aquests -Coscó, Renant, Castellblanc- i, tanmateix, presenten avenços demogràfics notables:

	<u>índex</u>
Agramunt	398
Puigverd d'Agramunt	383
Donzell d'Agramunt	79
Puelles	93
Mafet	79
Coscó	171
Castellblanc	163
Renant	240
Anglesola	115

Les xifres de partida en relació al territori disponible o l'existència d'activitats no agràries, i no l'accés a l'aigua, semblen els responsables d'aquestes disparitats. Força testimonis assenyalen la Ribera de Sió com a una unitat o sub-comarca privilegiada pel rec. Però el balanç demogràfic entre 1718 i 1787 també presenta aquí forts contrastos. D'est a oest els índex dels pobles que contestaren l'enquesta de Zamora són:

	<u>índex</u>
Gàver	59
Malgrat	39
la Prenyanosa	51
Tarroja	335
Sedó	84
Riber	108
Hostafrancs	142
Concabella	151
les Pallargues	135

El balanç sembla en conjunt moderadament positiu, però resta la disparitat entre llocs com la Prenyanosa i Tarroja, o entre Sedó, Riber i Tarroja, que eren contigus. De l'altra banda, si agrupem diverses poblacions que segons l'enquesta de Zamora tenien el tret comú de no disposar de cursos d'aigua per regar, ens trobem amb el mateix:

	<u>índex</u>
el Canós	60
Florejacs	115
Malacara	192
la Manresana	97
Talavera	57
Vicfred	159
Santa Fe de Segarra	83

Ara bé, si observem més d'aprop aquells llocs sense rec on hi hagué un creixement demogràfic, aviat trobem pobles veïns que experimentaren retrocesos molt notables: propers a Vicfred es despoblaren Concabella, Sant Guim o el Far; vorers a Florejacs perderen població Palou de Sanaüja, la Morana, o Selvanera; pròxims a Malacara veiem disminuir la població de Ferran, la Manresana, Santa Fe, Vergós Guerrejat, Gàver, Viver...

Hem de concloure, doncs, que un rec escàs, dispers, irregular, i de vegades purament eventual només en llocs molt determinats de la Segarra, la Ribera de Sió i les zones contigües de l'Urgell, podia haver estat en el segle XVIII un factor important pel sosteniment del seu feble increment demogràfic. Allà on d'antic ja tenia una certa presència, els seus efectes no sempre serien benefactors per a la mateixa població: després de 1764 tot l'oest fou visitat per epidèmies de febres intermitents, i les fondalades regades foren les més afectades. (101) D'altra banda es tractava d'una horta tradicional, assentada molt temps enrera, que en una Segarra més poblada relativament que les terres de ponent a principis del set-cents tampoc estava per reconstruir. Fora de petites ampliacions en alguns municipis, no sembla haver experimentat una veritable expansió de conjunt al llarg del segle XVIII.

El mapa de les concessions hidràuliques reials per a usos agrícoles, entre 1715 i 1808, reconstruït per Pierre Vilar, deixa gairebé buida la Segarra i bona part de la regió sencera de Lleida: tota una Catalunya seca que, paradoxalment, només el regatge podria transformar completament. "I és que -conclou Vilar- una vegada més l'oest català, i sobretot l'oest interior, es revela molt desfavorit davant els progressos de l'economia". (102)

L'estudi més concret de les produccions i els rendiments d'aquests precaris oasis d'horta enmig del secà segarrenc -que localment, i per als qui n'acaparaven les "sorts" i els molins, tenien una importància indubtable- ens ajudarà a situar millor la seva funció en el conjunt de l'economia de la zona.

Si ens atenem a les enquestes de Zamora, la principal producció d'aquells horts més o menys precàriament regats eren les hortalisses i verdures: "los pocos regadios se emplean para las verduras necesarias al abasto" (Concabella), "cada vesino se ase verduras por su abasto" (Les Pallargues), "huerta no hay, solamente hay quien la tiene por verduras" (Coscó), "nada hay, solo algunas verduras para comer â casa algun poco de tiempo" (Donsell d'Agramunt), "no hay más que para hortalisas" (Rubió d'Agramunt), "las huertas producen toda especie de verduras comunes" (Torà de Riubregós).

Cal distingir però aquells amb un sector tradicional de rec, per precari que fos, d'aquells altres sense cursos d'aigua i amb un rec purament eventual. Mentre en aquests segons, com a Florejacs, "las verduras y demas frutos no se regan sino quando llueve", les poblacions amb una horta assentada donen respostes una mica més diferenciades. A les verdures de subsistència hi afegeixen alguns arbres fruiters, com a la Prenyanosa i Sedó: "hay unos pequeños huertos que como abunda de llubias se riegan y arroxan solamente verduras, y hay solamente algunos arboles fruterales"; "en la huerta hay bastantes berdures para el consumo de los vezinos del lugar, y aun sobran, como tambien con las frutas del lugar".

Les poblacions més grans, a més d'afegir-hi fruites ja diferenciaven, entre les verdures, els llegums. Segons Caresmar, al corregiment de Cervera els llegums més corrents el 1780 eren "morems ó Llubins, Herp, Abas, Judias, Lentejas y Cayretas, pero no son bastantes para el consumo de estos habitadores". (103) Això concorda a grans trets amb la resposta d'Anglesola a l'en

questa de Zamora: "los frutos tardíos son únicamente un tantico de Verzas, lentejas y otros granos para alimento de los Animales". És a dir, alguns llegums per farratge -cairets o guixes, llobins, erb-, altres pel consum humà i algunes hortalisses en quantitats insuficients per al consum.

Altres enquestes esmenten a part el conreu de canemars i d'alguna altra filassa. A Guissona, per exemple, els productes d'horta citats eren: "arboles frutales, legumbres, hilazas de mui buena calidad (sobre todo lino), cañamo, cebollas". Al cànem i el lli cal afegir-hi també les moreres i el cultiu de la seda, una activitat domèstica femenina amb una certa presència sobretot a l'àrea de Santa Coloma de Queralt, propera a la Conca de Barberà, i a la Ribera de Sió (104):

"L'arrondissement de Cervera était planté d'un grand nombre de mûriers, mais ces arbres n'occupaient ordinairement que les Bords des Routes et chemins et le produit des vers à soie n'entre pas dans les calculs des propriétaires. Le Benefice en est presque toujours réservé aux femmes, comme elles aussi s'occupent de leur education. Cet objet toute fois, était assez important pour être mis au Rang de Richesse agricole de la province".

La cria dels cucs de seda formava part, per tant, dels espais d'activitat domèstica femenina, juntament amb la cura i venda de l'aviram, els ous o la filatura. La producció sempre va ser molt exigua -la major part de la seda consumida pels veïners catalans venia de fora del Principat-, i va quedar interrompuda per la guerra del francès. Els ingressos femenins que

se'n derivaven no semblen haver alterat mai la seva situació complementària i subordinada en el balanç de les explotacions familiars pageses, ni haver pogut determinar una ampliació de les moreres en l'espai agrícola, tradicionalment masculí. (105)

Tampoc el lli esdevingué una producció important fora de llocs molt circumscrits. En canvi el cànem ja abundava més on es disposava d'un mínim curs d'aigua per regar, i de l'oest català s'exportava cap al litoral i València. (106) El diccionari de Pascual Madoz citava el 1847 l'existència de canemars a Guiscona, Agramunt i força llocs de la Ribera de Sió -les Oluges, la Prenyanosa, Riber, Hostafrancs-. Pierre Vilar va trobar-lo també a les rotacions practicades a les terres dels Copons a l'horta de Tàrrega els anys 1763-73. (107)

En les seves "Noticias de...Cervera" del 1789 Andreu de Massot va estendre's considerablement en la descripció minuciosa del cultiu i preparació dels cànems a la ciutat. Segons el seu parer eren cànems molt bons, i a vegades hom separava la llavor per comercialitzar-la a part. Però la seva mateixa descripció ens recorda que aquest i altres cultius de regadiu formaven part de rotacions amb cereals (108):

"En Cervera se estila separar o arrancar separadamente el cañamo hembra, porque se estima más y es mucho mejor que el que llaman macho, y da la semilla o cañamón, y a veces se arranca todo seguidamente, o sin separar cañamo hembra del cañamo macho, y sin dar lugar a que madure el cañamón, para que la tierra no quede tan cansada, y pruebe mejor el trigo que se siembra en ella".

Això explica també per què a Anglesola anomenaven els llegums collites tardanes. Pierre Vilar ja va topar amb aquest tret en el seu estudi del patrimoni agrari dels Copons a Tàrrega: "encara que la propietat estigui situada a l'horta... la collita de llegums i de fruites és irregular i no té gran importància". En canvi, "el mestall és sovint, i l'ordi gairebé sempre, sembrat al regadiu, mentre que el blat... és sembrat al secà i el sègol gairebé sempre". (109)

Cal establir doncs una altra distinció en funció de la rotació de cultius practicada a les terres irrigades. És la diferència que el vocabulari cadastral establí el 1744 a Cervera entre els "horts" (al seu torn dits de "secà" o "regadiu") i el "regadiu" pròpiament dit. La distinció era força clara entre altres raons perquè només els "horts" acostumaven a estar tancats. Aleshores l'hort o "clos" es destinava a hortalisses, fruites o alguns llegums. De vagades, però no sempre, també els canemars constituïen unitats especialitzades i separades, com els farraginals ocasionals destinats a farratge. Al regadiu, en canvi, seguia dominant la sembra de cereals en combinació, de tant en tant, amb algun llegum o altres "tardanies".

En altres paraules, el regadiu tradicional a la Segarra i l'Urgell d'abans del canal no constituïa un tipus de cultiu comercial i especialitzat. Vilar mateix va separar clarament aquesta horta inveterada del moviment d'especialització agrícola que ha postulat per a la Catalunya del set-cents (110):

"Gairebé arreu de Catalunya, el segle XVIII, s'estableix una distància creixent entre els pobles de l'interior, condemnats al tradicio

nal conreu de secà, amb rendiments miserables, i els pobles on els intercanvis en plena puixança feren triomfar l'especialització: vinya, olivera, horta intensiva. A Tàrrega, un regatge que trenca les principals servituds del secà, sense encoratjar l'especialització, manté en una certa harmonia la trilogia mediterrània: grans, vinya, olivera".

La diferència primordial en el cultiu anual entre el secà i el regadiu no residia, aquí, en el tipus de sembra ni tampoc en el nivell de rendiments, sinó en garantir l'ingrés del propietari mitjançant un conreu més continu i unes collites més regulars. El seu paper no s'ha d'entendre en relació a una intensificació dels cultius de sortida comercial alternativa al conreu extensiu de subsistència en el secà, ni en una alça espectacular de la productivitat, sinó com una mena d'assegurança contra la pèrdua reiterada de la collita, o l'obtenció de rendiments miserables. No ens ha d'estranyar aquest resultat: de fet, no és altra cosa que la manifestació en el plà econòmic d'unes condicions ecològiques on el contrast entre "secà" i "regadiu" esdevenia un continuum.

Quan Massot deia que els cereals sembrats al regadiu multiplicaven nou o deu vegades la llavor deuria referir-se als nivells més òptims assolibles a les sorts on només es feia gra, i amb rec força continu. Els informes de l'administració francesa sobre l'arrondissement de Cervera situaven els rendiments habituals a la terra regada en sis vegades la llavor sembrada, terme mitjà entre un màxim de nou i un mínim de tres.

Coneixem els resultats de l'explotació de la "vinya" de

Santa Magdalena, quan el clero parroquial ceriverí va menar-la directament els anys 1803 a 1819. Seguia tractant-se d'una associació intercalar de ceps, sembradura i alguna noguera, malgrat que la "vinya" estava situada al costat del rec dit de Santa Magdalena, i els comptes presenten sempre les corresponents despeses de regar i escurar la sèquia. Tanmateix, els rendiments mitjans del període administrat -amb voluntat de millorar-ne els resultats- foren de 4,5 pel blat roig o la xeixa, de 6 per l'ordi i 3,7 pel segolós (111):

rendiments per unitat de llavor sembrada

<u>anys</u>	blat roig		
	<u>o xeixa</u>	<u>ordi</u>	<u>segolós</u>
1803	4,50	10,80	--
1804	2,29	7,40	--
1805	4,78	9,80	--
1806	4,68	8,54	--
1807	3,50	--	--
1808	--	--	--
1809	--	10,42	3,96
1810	--	5,81	7,20
1811	--	1,85	1,62
1812	--	2,12	3,55
1813	7,07	7,91	--
1814	9,28	--	3,62
1815	3,33	1,92	2,00
1816	--	4,89	--
1817	2,18	2,64	--
1818	3,88	4,30	--
1819	3,33	5,73	--
mitjana	4,49	6,01	3,66

Aquests resultats coincideixen del tot amb els que Pierre Vilar va trobar a les peces d'horta dels Copons a Tàrraga els

anys 1762-73: 5,10 la xeixa, 6,16 l'ordi, 4,30 el mestall, 2,96 el sègol i 5,03 la mitjana de tots els cereals. "Un rendiment per gra que no ultrapassi gaire el 5 per 1 en el conjunt de les terres pot semblar, per a una horta, bastant decebedor", comenta Vilar. Però "el regatge, tot i parcial i imperfecte, regularitza singularment el ritme de les collites". (112) No multiplica espectacularment els rendiments, però permet un cultiu més continu i de resultats més segurs. La contesta d'Anglesola a l'enquesta de Zamora ho deia prou clarament:

"En avenidas de agua se verifica la tierra notablemente mas fructifera y quasi el unico consuelo que queda á este termino para asegurar la cosecha".

Aquesta assegurança era prou important per incrementar els ingressos de la seva explotació amb rendes diferencials que duplicaven o quadruplicaven el preu de la terra. L'enquesta preguntava en un dels seus punts: "cuánto más produce, y vale, una fanega de riego que otra de secano". A Tarroja, atenent només a la primera part de la pregunta, respongueren: "el terreno que se riega... produce poco mas que el secano". A pocs quilòmetres més avall del riu Sió, els de Concabella contestaren en canvi, referint-se al segon aspecte: "se estima pagar el doble la que puede regarse que la de secano". Entre mig de tots dos pobles, a Hostafrancs estimaren que el rec quadruplicava el valor de la terra, i a Sedó que el multiplicava per vuit. (113)

A Cervera també donaren un valor quatre vegades més gran per unitat de superfície a la terra irrigable, i els preus per jornal de terra de cada mena i qualitat avaluats pel cadastre-manifest de 1744 presenten una relació encara una mica més gran.

La mitjana de totes les classes d'horta i regadiu és 5,5 vegades superior a la de totes les classes de terra cultivada de se cà:

	<u>lliures</u>		<u>lliures</u>
regadiu de 1ª	350	cereals 1ª	160
" " 2ª	250	" 2ª	80
horts de "regadiu"	450	" 3ª	40
" " "secà"	250	vinya 1ª	80
--	--	" 2ª	40
--	--	" 3ª	25
--	--	olivera 1ª	55
--	--	" 2ª	30
--	--	ametllers	20
<hr/>			
mitjana	325,00	mitjana	58,89

Però les contestes de Guissona a l'enquesta de Zamora ens aclareixen que l'assegurança d'uns rendiments mínims, encara que fossin baixos, i la multiplicació dels preus de les parcel·les de rec, no es devien només a l'aigua. També tenien força a veure amb l'ús selectiu d'un adob escàs: "hay huertos de paredes y tapias -deien-, donde se usa la maior parte de abonos". Per això, en un altre lloc, relacionaven directament la poca fertilitat de la terra amb la manca d'adob: les terres eren bones, "pero por falta de hiermas, y de adobo suficiente, producen mui poco. No hay bosques ni hormigueros..." (114) També Vilar va preguntar-se si "el mediocre rendiment unitari i la irregularitat de les sèmres" a l'horta de Tàrraga en el segle XVIII "s'expliquen per aquesta manca de fems". (115)

Cal preguntar-se, doncs, per la vella qüestió de la que de penia la provisió d'adobs, és a dir, els desequilibris en el conjunt de l'espai agrari entre la terra cultivada, les pastu-

res i les "herbes" -rostolls, guarets, pàmpols-, el contingent de bestiar, i els boscos.

6. Desequilibris agropecuaris i forestals.

Tota una concepció productivista hereva de la Il.lustració i el liberalisme econòmic ens ha acostumat a contemplar amb bons ulls la progressió de la superfície cultivada en detriment de la terra inculta i del guaret. L'extensió i intensificació del conreu es considera una manifestació d'avenç de les forces productives a contemplar amb optimisme. Però aquest entusiasme oblida que, en absència del recurs a inputs químics, el guaret i l'ús intensiu d'aigua, fems i treball a l'horta són mètodes alternatius de resoldre els problemes de la fertilitat del sòl, la inestabilitat ecosistèmica -"males herbes", plagues- i el control de l'erosió. (116)

Tal com raona David B. Grigg, l'alteració d'aquella relació entre cultiu, guaret, pastures i boscos comporta sovint, a llarg termini i en absència de canvis de conjunt en els sistemes de conreu, un seguit de desequilibris agropecuaris i forestals. D'un cantó, l'increment de la superfície cultivada provoca una disminució de les pastures i del contingent de bestiar, que repercuteix en la disponibilitat d'adobs d'origen animal. El desboscament correlatiu redueix altres formes complementàries de fertilització, i incrementa l'erosió del sòl produïda per la disminució del guaret i la roturació de terres marginals. Tots aquests processos repercuteixen sinèrgicament en una depressió tendencial dels rendiments agrícoles mitjans, i

en una dieta "per capita" menor i més pobra. Aleshores pot parlar-se d'una situació de sobrepoblació, relativa a la capacitat de sostenir-la una producció agrícola condicionada per uns paràmetres en darrer terme econòmics i socials. (117)

A les insistents preguntes dels il·lustrats reformadors set-centistes, que volien estendre el cultiu a unes superfícies que creien insuficientment aprofitades, els enquestats contestaren invariablement amb un considerable e.cepticisme, conscient del precari i delicat equilibri que la Segarra mantenia, els darrers anys del segle XVIII, en el tradicional cercle viciós entre el conreu, les pastures, el bosc, el bestiar i els adobs. L'enquesta de 1802 demanava, per exemple, a Cervera (118): "si la agricultura tiene adelantamientos; esto es, si se cultiva mejor que en otro tiempo; si se han mejorado algunos instrumentos rusticos; si se han roto tierras incultas con provecho del pueblo, y que cantidad". Respongueren:

"La agricultura sigue como antiguamente, si bien se han roto algunas tierras, han quedado otras yermas por su mala calidad".

"Que cantidad de las dichas hay abandonadas o sin cultivar?":

"Mil doscientos jornales, pues por su mala calidad no producen."

"Entre las tierras incultas cuántas hay que de ningun modo pueden cultivarse?":

"Todas las incultas no pueden cultivarse".

"Por qué causas no se cultivan las tierras incultas cultivables?":

"Porque se necesitan para el ganado y adobos para las tierras".

"Que cosas ó que providencias se juzgan convenientes para el bien del pueblo, aumento de su agricultura, cria de ganado, y disminucion de las trabas ó inconvenientes que se opongan al bien publico?":

"La agricultura de esta Ciudad no puede aumentarse mas de su actualidad por carecer de adobos, y no se sabe medio para aumentarlos".

Els adobs, i no la incultura, la mandra o l'absentisme d'uns propietaris amb béns inalienables, eren aquí la raó fonamental de mantenir "inculta" entre un 15 i un 20% de la superfície total. (119) A l'enquesta de Zamora feta dotze o tretze anys abans les impressions pessimistes de la Segarra i l'Urgell superaven les optimistes. Algunes apuntaven un cert diagnòstic dels seus mals principals: "la agricultura de secano de dicho termino se halla en mal estado", digueren al Canós, "y no esta unida con cria de ganado"; a Puigverd d'Agramunt la veien, "por razon de la indigencia y malas cosechas... en estado de decadencia, por la qual no se cultivan bien las tierras"; hom desco-neixia els medis per fomentar-la, i per augmentar el bestiar en benefici de l'agricultura. La descripció és força semblant al lloc veí de Donsell:

"La agricultura de este lugar es muy penosa, y siempre tienen de trabajar las tierras porque fructifiquen, y son muchos los trabajos que se hacen en ella, toda la tierra es de secano, y todos los ganados andan por ella por no haber otra..."

Però fou sobretot el relator de Guissona qui millor va as senyalar l'estreta relació entre l'extensió del cultiu, el des boscament, la manca d'adobs i la migradesa dels rendiments:

"Padece algun atraso la agricultura de la villa y aunque las tierras son de una buena calidad y por consiguiente aptas para producir frutos de todas especies, como son tan pocas las hiermas, y no hay bosques que suministren leña para el habasto ni menos hormigueros (de que) son muy amantes las di chas tierras, y a mas haver de conservar las casas los sarmientos y leñas de los ar boles por si, es mui poco lo que producen ..., que los mas años no exceden de tres quarteras de las que se siembra en secano.

De esto resulta la falta para el estiercol, y del poco que se hace se consume la maior parte en los huertos, quedando por consiguiente mui poco para emplear en las demas tierras, motivo que desalientan sus labradores trabajarlas, pues saben por ex periencia que no echandoles adobs se pie ren en ellas los trabajos".

Des del seu casalici fortificat de Castellblanc, el senyor Antoni Albareda era d'un parer semblant:

"No tiene duda que en lo antiguo havia mas ganado por haver mas hierba, la que se ha perdido a causa de haverse rompido mucho el Bosque pà fomentar o aumentar el cultivo de las tierras".

Només hi havia, en efecte, dues formes d'adobar la terra: els fems, que depenien del bestiar, i els formiguers o boïcs que requerien boscos d'on treure la llenya. Les respostes al

qüestionari de Zamora són en aquest punt molt estandaritzades. La de Cervera és la més completa, i pot servir de model general:

"Las tierras asi de regadio como de secano se abonan con estiércol y hormigueros: aquél se hace de excrementos humanos y del ganado lanar, y de las caballerias mayores que tiene el pais, que son caballos, mulas, machos y burros, y tambien de las gallinas, mezclando con ellos la competente porción de paja, y finalmente de todas las basuras, amontonando todo para que se pudra; y los hormigueros, algunos se hacen de la poda de las cepas, de los olivos y de otros árboles; otros se hacen de las malezas y yerbas que se crían en las márgenes de las mismas tierras; otros de la cana, o ...parte leñosa que va cayendo de los cáñamos cuando se agraman, y a veces se llevan de los bosques vecinos al territorio de Cervera comprándolos a sus dueños...

Los rastrojos se quedan en la misma tierra en abono de ella. Los sarmientos... sirven para hacer hormigueros... y los pámpanos se los come el ganado, y si no entra en él quedan para abono de la tierra".

Altres respostes més concises subratllen la penúria de conjunt en matèries fertilitzants que resultava de tota aquesta suma de recursos: "formiguers, que son muy escasos, y el estiércol, que tampoco es abundante". La pregunta demanava únicament "qué especie de abonos se usa para beneficiar las tierras" però de vegades s'apunten també les conseqüències per al conreu d'un adobament de la terra insuficient: "aran tres vezes la tierra",

diran de primer a Torà de Riubregós; "labrando por lo menos dos veces... y sacando las malas yerbas", repndran a la Prenyanosa.

No a tot arreu hi havia els mateixos recursos per fer fems i cremar formiguers. Entre els adobs d'origen animal cal distingir entre els que es podien obtenir a cada unitat domèstica agrícola, del bestiar de treball i els propis habitants -"lo aemos de lo que cagan los animales y nosotros", llegim a les Pallargues, més algunes "vazuras" (Vicfred) o "escombrerías" (Torà)-, i el que produïria la cria i engreix d'altre bestiar de carn o llana. A Agramunt, per exemple, "el eno lo hazen las mulas y Bueyes que cada uno tiene, y ningun particular tiene ganado por ser las hierbas del común". Això havia de proporcionar una quantitat d'adob clarament insuficient pel manteniment de la fertilitat dels sòls.

La segona alternativa -mantenir un ramat- depenia de l'articulació local concreta entre agricultura i ramaderia. Els anys seixanta i setanta del set-cents l'Audiència ja havia estat alertada per les queixes dels ramaders catalans i aragonesos, i per individus inquiets per les dificultats d'adobament de la terra, del retrocés de les formes tradicionals de cria de bestiar: transhumància i ramats comunals. Aleshores la governació del Principat contemplava amb bons ulls el procés d'especialització agrícola, tot considerant -contra el parer de la Intendència-, que la mateixa inserció en una estructura d'intercanvis de llarg abast resoldria les dificultats inicials. (120) Però a la Catalunya occidental la reculada dels ramats de llana, transhumants o no, no seria compensat amb un cultiu més intens de farratges i noves formes d'associació agropecuària com

l'establació de bestiar boví a les masies de l'est humíd.

El 1780 Jaume Caresmar percebia clarament la insuficiència d'aquella cria tradicional de bestiar, en retrocés davant el cultiu. Referint-se a Cervera, escrigué: "los ganados de este partido se reducen a carneros, ovejas y cabras, pero no bastan para el abasto de estos Pueblos"; i "es raro el Pueblo de este corregimiento en que no haia cria de Ganado lanar, pero la falta de Pastos no permite su aumento" (121) Més a l'oest, al corregiment lleidatà era encara més taxatiu: "las crias de Ganados son pocas, porque la extensión del cultivo destruye, y hace dificultoso el pasto".

Trenta-tres anys després els informes napoleònics confirmaven altre cop l'escassetat de la cria, excepte en el bestiar porcí (122):

"Il y a peu de prairies, et l'on fait par conséquent peu d'éleve d'animaux; ceux nécessaires à l'agriculture viennent de l'aragon".

"On élevait quelques troupeaux de Bêtes à laine, mais non en quantité suffisante pour la consommation".

Les enquestes de Zamora permeten distingir, dins d'aquesta descripció de conjunt, tres situacions diferents. En primer lloc, a certes poblacions no hi havia cria de bestiar, o era molt ocasional els anys de pluges folgades. És el cas de Canós, Espígol, quadra de Golonor, Gàver, Guardiola, Mirambell i la Portella, Malgrat, les Pallargues, Puelles, Riber, Riudovelles, o Vicfred, on les respostes només parlen del bestiar de treball i, en tot cas, d'aviram (al Canós "solo hay algunas

gallinas y otros animales que se guardan para una necesidad", i a Gàver "los que se necesitan para si vienen enfermedades y para pagar los censos de galinas a la Sra."). A Riudovelles digueren que "no hay actualmente especie de rebaños de ganados", però

"...hay algun año que si hay, como hay pocos que puedan pastar no se mueban en todo el año hasta que su dueño los saca á otro lugar".

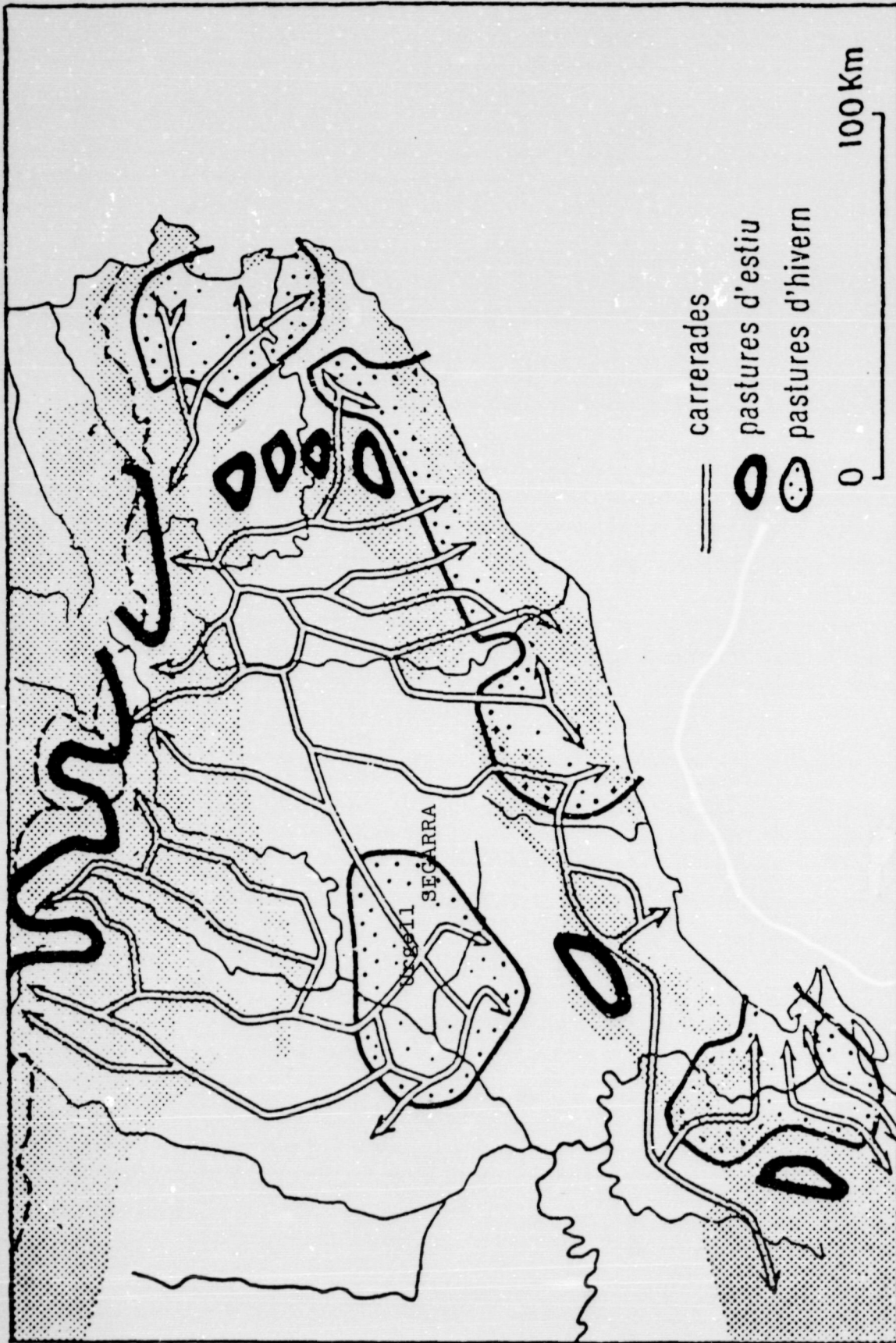
Tots aquests llocs sense bestiar de cria tenien en comú dues coses. D'una banda eren poblacions amb poques famílies: cap d'elles superava el centenar d'habitants el 1787, i només les Pallargues i Vicfred -que havien augmentat la seva població en el set-cents- passaven de la cinquantena; les altres nou localitats havien perdut població -tret de Riber- i no arribaven a ser cinquanta veïns. D'altra banda, només a Espígol hi havia algunes pastures comunals que servien pel bestiar de treball, i els rostolls eren oberts a tothom. A Riudovelles, on hi havia cria intermitent, totes les herbes del terme eren d'un sol particular. A la resta de llocs també dominava l'individualisme agrari: "los pastos son de las yerbas de particulares", respongueren a Vicfred, i les bèsties "no entran a provechar (els rostolls) si no que los dueños lo cexen"; a Gàver "los pastos son de particulares que pagan por sus yerbas", i a Malgrat els ramats "no entran" en cap època de l'any tot i que "los Campos son abiertos".

llocs sense cria de bestiar

	<u>habitants</u>		<u>famílies</u>	entra bestiar aliè al propietari en els ros tolls i "herbes" oberts
	1718	1787	1789-91	
Canós	60	36	--	no
Espígol	20	?	--	si
quadra de Golonor	--	--	1	no
Gàver	37	22	-	no
Guardiola, Mirambell i la Portella	--	--	9	si
Malgrat	31	12	-	no
les Pallargues	62	84	-	no
Puelles	28	26	-	no
Riber	38	41	-	no
Riudovelles (ocasional)	10	32	-	totes les herbes són d'un particular
Vicfred	38	41	-	no

La situació era diferent on es practicava encara la tradicional transhumància d'ovelles. En aquests casos les respostes varien segons que es tracti de bestiar del lloc que va a estiuar al Pirineu, o de l'arrendament de les "herbes" del terme a propietaris de ramats forasters que venen a hivernar: és a dir, una transhumància directa organitzada a petita escala en la mateixa població de l'altiplà de la Segarra o la plana de l'Urgell; o bé la participació de la localitat en circuits de transhumància inversa arranjada des de la muntanya. (123) Aquesta segona era la situació a Concabella, Florejacs, Hostafrancs, Renant i Sedó. Llegim per exemple a Concabella:

"El ganado que se cria... es regularmente ovejadas... pastando las hierbas de el solamente en el Invierno, pues en verano se retiran a los montes pirineos... por ser ga-

LES VIES DE TRANSHUMÀNCIA, segons Vilà i Valentí, i Llobet (*La transhumància en Catalunya*, Cong. Int. Geogr., Lisboa, 1949), i Vilà i Valentí (*Geografia de Catalunya*, p. 453).

nados extranjeros y de aquella misma parte que bajan a invernar".

A Hostafrancs ens precisen les dates d'arribada i sortida del poble d'aquell ramat forani, que eren el 13 de desembre i el 3 de maig respectivament. A Florejacs i Renant també marxa ven el dia de la Santa Creu, però venien una mica abans, a l'octubre. Les ovelles -llegim a l'enquesta de Renant- "bajan de las montanyas prenyadas y asi nasen los carneros". En aquest règim transhumant, l'aprofitament de la llet i la llana corresponia a les zones pirinenques on els ramats s'estaven a l'estiu: "no se les saca pelo ni lana que no sean a la muntanya, y no se haze manteca ni queso, todo se haze a la montanya" (Renant, Florejacs).

És a dir, l'explotació pròpiament ramadera restava en aquest sistema circumscrita al Pirineu, on s'aprofitaven i es comercialitzaven els seus productes: "los esquilmos que se sacan de las obejas que se matan quedan a favor del cortante que es forastero, como y tambien las lanas, pieles, pelo y astas, es todo lo que les vale a su arbitrio el referido cortante" (Hostafrancs) ¿Quin era aleshores el profit per a aquells llocs de la Segarra que participaven en els circuits de transhumància inversa?

Hi havia, en primer lloc, l'ingrés de l'arrendament de les herbes i pastures, el destí del qual depenia de qui fos el detentor. A Florejacs i Renant era el senyor jurisdiccional: "el ganado que viene a pacer las hiervas... no paga derecho alguno sino las hiervas a su dueño como es el Sr. del lugar", que eren els marquesos de Gironella. A Concabella l'enquesta no ho pre

cisa amb exactitud, però en un altre moment salta la queixa dels veïns per la política restrictiva a un creixement major del nombre d'habitants -de 45 el 1718 havia passat a 68-, portada a terme en aquells moments pels comtes d'Erill amb la presumible intenció de preservar les pastures i l'ingrés del seu arrendament:

"El Pueblo... se crehe podria aumentarse alrededor del lugar si el Dueño jurisdiccional lo autoriza, el qual pretende hallarse con la prerrogativa de esta facultad y por lo mismo ninguno se atrebe en tanto, para no formar empeño con el".

A Hostafrancs i Sedó la renda era pel comú, si aquest no estava empenyorat i havia hagut de cedir-les temporalment als seus creditors. Ja sabem que aquest era un dels primers recursos que les universitats alienaven per evitar la imposició d'una part de fruits sobre les terres dels veïns. (124)

L'altre profit de servir de pastures d'hivern a la transhumància inversa del Pirineu eren, evidentment, els adobs: "muchos ganados se crían en un mismo Rebaño y son guardados por sus correspondientes Pastores y se sierran en la noche en los rediles que al efecto tiene Propios en el lugar" (Concabella) Aquest corral acumulava xerri per espargir a les terres quan es preparaven per sembrar a la tardor: a Sedó el "fiemo de las mulas y Bueyes y Burros" es completava amb "el chirle de las obejas y carneros".

Si comparem aquests pobles de transhumància ovina forastera amb els que no tenien altre bestiar que el de tir observem, en primer lloc que es tracta de localitats una mica més grans

que els anteriors: tots excepte Renant superaven els cinquanta habitants al Cens de Floridablanca, i tots excepte Sedó tingueren un balanç demogràfic positiu en el set-cents. Sense excepció, hi havia en tots ells una regulació col·lectiva de l'ús de les "herbes", reservant-se només de vegades els pàmpols de les vinyes a la lliure entrada del bestiar un cop alçats els fruits en els sembrats:

ramaderia transhumant inversa

	<u>habitants</u>		<u>num. de caps de bestiar oví</u>	<u>entra bestiar aliè al propietari en els ros tolls i "herbes" oberts</u>
	<u>1718</u>	<u>1787</u>		
Concabella	45	68	150	si
Florejacs	48	55	200	si
Hostafrancs	77	109	150	si
Renant	10	24	80	si
Sedó	90	76	150	si

A cops, com a Concabella, el poble tenia "una porcion de tierra comun, cosa de diez jornales, parte de la qual es hierma y sirbe para el pasto de las Cavallerias del lugar". A Sedó s'emprava el sistema de dula per mantenir el bestiar major, tancant-se després a les nits a la quadra de cada veí. En canvi, els rostolls no es podien aprofitar comunitàriament pel bestiar de llana que marxava a començaments del mes de maig. Quan el senyor s'adjudicava les herbes, la regulació col·lectiva era òbviament en profit seu:

"Entran los ganados en las viñas y olivares por venderse las hiervas el Sr. del lugar por ser suyas, si alguno de los particulares haze algun daño lo hazen pagar multa de espertos" (Florejacs).

Una peculiar variant d'això era el cas del casalici de Castellblanc, on el senyor Albareda arrendava herbes i guarets de tot el seu terme, el qual explotava directament amb tres mosos i mà d'obra assalariada en una part. Una altra part l'havia fet rompre per parcers i en la resta hi tenia establerts alguns veïns de Renant. El 1787 només hi vivien en total tretze habitants, i vuit el 1718, però hi pasturaven a l'hivern un total de 250 caps de bestiar oví, cent cinquanta ovelles i cent moltons:

"Viene ganado de las montanyas baxas o Arrendatarios de la Cerdanya, Ribera de la Seo de Urgel o de la parte de Fornols, Tuxen, Gosol, etc. (...) El dicho ganado de lana va separado en dos rebaños, uno de so las las ovejas, y otro de carneros, ..., es tos marchan antes de tiempo, ó vienen tarde por no quitar la Hierba â las Ovejas que les faltaria pâ todo el invierno (...) No se trasquila aqui jamas el ganado porque co mo marcha ya â tres de Mayo, marcha aun ves tido..."

Aquest darrer detall és un dels trets que diferencien, a la Segarra i l'Urgell de finals del segle XVIII, la transhumància inversa de la directa. En aquesta segona el ramat que marxava als Pirineus a estiuar era de diversos veïns del lloc. Per exemple a Agramunt "el ganado menudo apacienta... en el in-
vierno, y en la Primavera madres e hijos se suben â las monta-
nyas, y â veces seran todos de un duenyo y otras de muchos"; o a Coscó "los ganados se crean en Pequeños rebaños, son de mu-
chos dueños, ...en el verano pasan â las montañas, de otra
parte no viene ganado..."

Entenem aleshores perquè, malgrat marxar igualment el dia de la Santa Creu, les enquestes responen aquí sempre de forma oposada als llocs de transhumància inversa davant la pregunta sobre els esplets del bestiar: "la lana y pieles se vende en el terreno y no se sacan del Pais, antes bien de Aragon llevan en este Partido á vender lana" (Agramunt), "la lana y pieles se aprovecha y se vende como se puede" (Puigverd d'Agramunt), "se aprovecha la lana, se vende al Pueblo ô se haze panyo" (Rubió d'Agramunt). Degut a la petita escala d'aquesta producció ramadera, l'ús de la llana i les pells sembla haver-se limitat a una producció local de subsistència, sense que hi hagi notícies d'intervenció de paraires o comerciants a l'engrós.

A la zona analitzada la transhumància directa apareix centrada a finals del segle XVIII a la vila d'Agramunt i una sèrie de termes circumveïns satèl·lits. Puigverd d'Agramunt, Rocabertí, Castellnou d'Agramunt, Rubió d'Agramunt i Coscó hi prengueren part segons les seves respostes a l'enquesta de Zamora. La contesta mateixa d'Agramunt ens informa que

"esta villa fuera de su termino tiene emprio para pacer los ganados en tiempo de lluvias... y no se cultivan por... que de otra suerte a no tener emprios el ganado se comeria los sembrados, los emprios son en los lugares circunvecinos, lugares que son de los Señores, no se cria mas que las yervas, se arriendan..."

Serviren en algun moment d'emprius d'Agramunt els pobles de Puigverd d'Agramunt i Puelles, amb senyoriu dels Pinós marquesos de Barberà, Almenara la baixa dels Fivaller de Calsquerí, Oliola del ducat de Cardona, Coscó del capítol de la Seu

d'Urgell, ovelles de la casa cerverina dels Montserrat, Rocabertí de don Francesc de Solà a finals del set-cents, Salaverd, Preixens i algun altre. Amb Puigverd d'Agramunt la relació -conflictiva- es remuntava al segle XIII, i el 1789-91 no tots aquests llocs participaven ja en la transhumància directa organitzada per la vila. Això sembla reflectir altre cop el retrocés de l'activitat ramadera per l'extensió del cultiu. Desconeixem el nombre de caps de bestiar que aleshores engreixava Agramunt als emprius, però llegim a la seva enquesta que

"en este Partido avia en lo antiguo mas ganado y como su manutención era de mucho coste, sus dueños se lo vendieron porque conciderarian sea de poco ingreso o ninguno".

A Coscó criaven dos-cents caps de bestiar de llana, cent ovelles i cent moltons, "en pequeños rebaños... de muchos dueños": això ni exclou ni garanteix que tots fossin d'Agramunt o del propi veïnat de Coscó, i el mateix dubte sorgeix a Puigverd. Rubió d'Agramunt, que no era empriu d'aquella vila, engreixava cent caps de bestiar menor, 52 ovelles, 8 moltons i 40 cabres. Només Rocabertí i Castellnou d'Agramunt semblen haver mantingut passivament una cria de bestiar totalment vilatana.

amb transhumància directa

	<u>habitants</u>		<u>num. de caps de bestiar menor</u>
	<u>1718</u>	<u>1787</u>	
Agramunt	473	1.881	?
Castellnou d'Agramunt	25	31	?
Coscó	45	77	200
la Prenyanosa	91	46	?
Puigverd d'Agramunt	86	329	?
Rocabertí	12	13	?
Rubió d'Agramunt	45	45	100

A les respostes es percep un coneixement de petits detalls, ignorats als llocs de transhumància inversa, que palesen la participació de la població en un circuit directe: "la costumbre es pasar el ganado entre termino y termino" (Castellnou d'Agramunt, Rocabertí), "por el viaje pagan tres sueldos por cada una de las cabezas... y seis sueldos por el rebaño al Bayle" (Puigverd). Potser per la mateixa raó, les nocions sobre propietat i usos col·lectius és aquí més obscura i confusa. Només a Puigverd d'Agramunt diuen taxativament que les herbes eren del comú i, a més, hi havia "tierras comunales, que algunas se cultivan, otras quedan incultas, y sirven para pastos del ganado". En canvi, a Coscó, la Prenyanosa i Rocabertí responen negant que entri bestiar d'altri a les pastures "particulars". Però no queda clar si hom pensava, en realitat, amb bestiar aliè al propi veïnat: "no entran porque corresponden a los mismos dueños por el abasto de sus Animales" (Rocabertí). A Rubió encara no compliquen més: "ay pastos de particulares y pastos de todos", i "en las tierras de los particulares... no entran ganados sin premessa del propio dueño".

Aquestes indecisions davant la pregunta sobre regulacions col·lectives de les pastures, ¿podrien tenir alguna cosa a veure amb un canvi de situació deguda al retrocés de la ramaderia transhumant directa? A les Pallargues trobem de fet un sistema mixt, que podria haver estat transicional. La cria fluctua segons els anys -"los pocos ganados que pastan es ovejas o carneros..., hay año que si pastan, año que no hay por el motivo de no haver yerbas"- , i la fluctuació afectava també la transhumància: "lo año que en invierno passa a muntanya otro que no se va segun hay de yerba, y no sabemos si el dueño paga derecho en otros parages". Això darrer ja dóna a entendre que

"hay solo un pequeño rebaño y es de un dueño, y en la noche los encierra por aprovechar el estiercol por dar a los de las tierras por cobranza".

Correlatiu a aquest individualisme ramader hi havia l'individualisme agrari: "los pastos son de particulares", "si los dueños de las tierras los dan premissos entran... y si no quieren no". És a dir, l'especialització de l'activitat ramadera provocava un bescanvi, monetari o no, d'herbes i pastures pel xerri dels moltons i ovelles.

Per fi, hi havia les poblacions que mantenien tot l'any el seu bestiar oví en el terme. En el grup que podem estudiar amb les enquestes de Zamora només Malacara i Veciana tenien el 1787 menys de cinquanta habitants, i a la majoria hi havia una clara regulació comunitària de la cria i pastura. En l'àmbit de la Segarra i l'Urgell del set-cents eren en general poblacions grans, entre les que es trobaven les viles i ciutats que el 1718 ja superaven els cinc-cents habitants.

amb cria de bestiar sense transhumància

	<u>habitants</u>		<u>caps de bes tiar oví</u>	<u>regulació comunitària de la cria i pastura</u>
	<u>1718</u>	<u>1787</u>		
Anglesola	550	632	500	si
Ardevol	176	274	?	no
Cervera	2.112	4.628	200 ?	si
Donzell d'Agramunc	111	88	85	si
Guissona	544	881	?	si
Mafet	66	52	40	si
Malacara	12	23	10-20	no
la Manresana	90	87	30	si
Santa Fe de Segarra	70	58	142	si
Talavera	102	58	25-50	no
Tarroja	80	268	100	si
Torà de Riubregós	524	758	?	si
Veciana	41	43	200	no

Veiem que en alguns llocs, generalment petits, la regulació comunitària de l'activitat pecuària era molt laxa o inexistent. A Malacara, "los que tienen ganado cada qual de sus dueños en sus tierras pastan las yerbas"; a Talavera -que havia perdut gairebé la meitat de la seva població del 1718-, "los pocos pastos o yerbas son de los dueños de sus tierras", "los ganados quada qual los pasta en sus tierras" i "no pueden entrar sin licencia de los dueños". A Ardèvol l'absència de regulació col·lectiva apareix directament relacionada amb l'escàs bestiar mantingut: "tienen un poco ganado, y no mas que el que puedan pacer en sus heredades... menos algunos... que por la miseria de sus dueños no pueden tener ganado".

L'ús individual de pastures comportava el de la cura. A Ardèvol es criaven "en pequeños rebaños"; a Malacara "si hay

alguno de los yndividuos que tenga ganado, diez o veinte cabezas en todo el año pastan en sus tierras por el motivo de los estiercoles"; a Talavera "hay años que no se cria alguno, años que pastan las yerbas obejas, carneros, pequeños rebanyos y los quales los yndividuos dueños por el estiercoles los mantienen".

Beneficiar-se en exclusiva dels fems era, doncs, una de les raons d'aquest individualisme agropecuari que, per altra banda, tampoc podia avançar pel costat de l'estabulació car la persistència del guaret i el model intercalar eren, a la vegada, la condició del seu sosteniment i la causa de la seva intrínseca limitació.

A la Manresana la concisa resposta sobre l'ús de les pastures ("no entran") podria amagar una certa reafirmació comunitària enfront als marquesos Copons i Despujol, ja que més endavant llegim: "las yerbas son del Señor". Les trenta ovelles que es mantenien al terme les guardava un sol pastor. Tot el contrari de Veciana, per exemple, on cada amo cuidava cada nit de tancar el seu ramat.

En tots els altres vuit casos el sosteniment i la cura del bestiar de llana era un afer comunitari clarament regulat. Només a Donsell d'Agramunt hi havia però terres comunals, i de molt poca extensió: "hay un comun muy pequeño que nada produce; ...su fruto... es en tiempos de lluvia lo ganado se entretiene un poco por pasto, y esto muy poco..."; de fet es mantenia empuu "por ser todo pedroso", és a dir per la mateixa raó per la que es mantenien ermes terres particulars que "no se pueden cultivar por ser muy pedrosas y dolentas". A Cervera l'enquesta encara es més contundent en asseverar que es cultivava tot allò susceptible de produir quelcom:

"No hay emprios en este territorio de Cervera, y casi todo se cultiva, pues que solo estan incultas unas pequeñas porciones, que por ser sobradamente pendientes, o por otra causa semejante, no se han reducido, ni algunas puedan jamás reducirse a cultura..."

Això significava que calia dependre gairebé exclusivament dels guarets, els rostolls i els pàmpols per mantenir bestiar d'engreix: "los únicos pastos son las tierras desocupadas de frutos y plantas, son comunales" -llegim a Anglesola-, i "los rastrojos y sarmientos sirven para cozer pan, y otros alimentos, y para calentarse en tiempo de frio, y los pampanos para comida del ganado". Amb aquesta base, si hom volia maximitzar el proveïment de carn i fems, o simplement garantir-lo, la solució més racional per alimentar un ramat comunal no transhumant era la regulació comunitària de les "herbes", car era l'alternativa que comportava menys des economies d'escala.

Malgrat les disposicions del reformisme borbònic il·lustrat favorables al tancament individual de les terres de conreu, aquestes poblacions de la Segarra i l'Urgell es reafirmaven el 1789-91 en el principi de l'accés col·lectiu als fruits no cultivats, o sobrers del cultiu un cop segat el fruit: "los pastos de los bosques son comunes y los campos sembrados como sean alzados los frutos tambien son comunes" (Santa Fe), "en las tierras de los particulares puede entrar en el estio el ganado de otros particulares del mismo lugar" (Donzell d'Agramunt), "en las tierras de los particulares entran los ganados fuera los frutos, y se comen las hierbas de los rastrojos y los pampanos" (Mafet).

La pròpia pregunta de don Francisco de Zamora ja reflectia la seva mentalitat il·lustrada quan demanava als veïns "si se acostumbra a cercar toda clase de tierras, que utilidades o perjuicios resulta de esto a los dueños, arrendadores, y al pueblo..., que estilos o servidumbres hay en el modo de entrar los ganados..." Però en aquesta zona per "servitud" hom encara entenia una altra cosa: no la d'una propietat privada absoluta subjecta a usos pecuaris comunitaris, sinó la de tot un veïnat respecte els senyors jurisdiccionals. Només així podem entendre el categòric refús de la noció de "servitud", referida als usos col·lectius de pastures, en la resposta donada a Cervera -ciutat reial- per un il·lustrat local com don Andreu de Massot:

"No hay servidumbre alguna debida a particulares sobre entrar los ganados a las tierras, porque las yerbas o pastos son to dos del común, y por consiguiente solo en tran a pacerlas el ganado lanar que este tiene para abastecer la ciudad de carne, el cual puede entrar siempre que la tierra no esté sembrada, aunque los demás frutos no estén alzados..."

Servitud hauria estat, en tot cas, haver de fer el mateix en benefici d'altri que la pròpia comunitat vilatana. El principi restava, doncs, en peu, però presentava un punt problemàtic i conflictiu: els ceps que hi havia plantats a fileres en tre els bancals alterns de sembrat i guaret. A Santa Fe mati saven, per exemple, que "no entran los ganados a los plantados ni sembrados", i a Guissona establien una sèrie de salvetats referents a les plantacions realitzades a l'antiga quadra de

Fluvià:

"Esta privado de pacer cabras y machos en el termino de Fluvia donde existen los mas de los plantíos, y esta prohibido hasta que esten vendimiadas, pero... las paca tambien como no esten cerradas con llave ..."

Massot reconeixia que a Cervera, "sobre esto el Ayuntamiento ha dado sus providencias a fin de que el ganado no cause tanto daño a las tierras, sus plantados y frutos". (125) Quan es parlava de protegir els "plantats" cal entendre sobre-tot els mallols i ametllers novells, ja que un cop crescuts el règim intercalar dominant feia impossible desllindar sembrats, guarets i ceps. A Cervera hi havia també una disposició molt anterior destinada a protegir els plantats, consistents en la prohibició del bestiar boví com a força de tir: "en Cervera no hay, ni se permiten, bueyes, por el daño que causarían a los plantados, y los que se vendan en las carnicerías se compran y matan luego".

Fora d'aquesta ciutat trobem simultàniament bous, muls i ases, però aleshores se'ns diu, com a Anglesola, que de forma semblant al bestiar porcí, "de los bueyes cada qual cuida sin perjuicio ageno". En canvi la cura dels muls es feia en aquesta vila i també a Mafet, pel sistema col·lectiu de la dula. En els ramats d'ovelles i moltons la cura a càrrec del comú era sempre la norma: "del recitado ganado lanar que abastece el pueblo..., se cuida de encerrarlo por las noches... en los Adiles comunales, á solicitud de algunos viejos, achacosos y muchachos que suelen cuidarlo" (Anglesola).

Si sota el punt de vista d'aquests usos i regulacions co
munitaris comparem tots els diferents casos d'associació agro
pecuària a la Segarra i l'Urgell de finals del set-cents fins
ara analitzats, comprovem que resulta massa simple parlar d'uns
trets comunals arcaïcs, gairebé primigenis, que l'individualisme
agrari burgès aniria erosionant. La idea il.lustrada segons
la qual les regulacions comunitàries eren purament vestigis
d'un passat de "servituds" col.lectives, aparellades a les feuda
ls i oposades al progrés agrícola, topa aquí amb una constat
ació sorprenent: no era en els llogarrets petits i sotmesos
al domini jurisdiccional senyorial on aparèixen amb més força,
sino a les poblacions grans, sovint viles i ciutats reials.

Això sembla suggerir una altra mena de relació: les regula
cions col.lectives foren un resultat del creixement de la pobl
ació en unes comunitats rurals de petits productors, i esdevi
ngué una necessitat peremptòria on s'assoliren densitats de
població considerables. Havia de ser, per tant, un tret relativ
ament recent del desenvolupament històric dels règims agraris.
(126)

S'entén, doncs, que l'individualisme agropecuari dels lloga
rets petits sense gairebé cria de bestiar no tingués aquí
res de particularment "progressiu", res que estigués lligat a
canvis importants en els mètodes de conreu. Era simplement el
resultat d'un poblament feble en relació al territori circumdan
ant. En el cantó oposat, resulta també intel.ligible alesho
res per què les viles i ciutats grans, seus de mercats importan
tants en l'àmbit regional i comarcal, eren justament les univers
itats que mantenien a finals del set-cents una regulació pecuà

ria comunitària més estricta. Una cria individual de bestiar més intensa, mitjançant l'increment del cultiu de farratges, era una alternativa inexistent en aquelles poblacions, i aleshores els usos col·lectius eren clarament superiors als individualistes per optimitzar els dos objectius fonamentals de l'activitat pecuària a la zona: el subministrament de carn i adob.

En efecte, els altres productes de l'esforç ramader segueien tenint, en el sistema de cria comunal no transhumant, una importància molt menor. La llana i les pells es destinaven a usos locals de subsistència, exactament igual que als llocs de transhumància directa: "de las ovejas se saca la cria y se vende, y la lana quien la vende y quien la consume, pero toda se consume en el mismo lugar" (Donzell d'Agramunt); "hay pocos esquilmos y los dueños no lo venden, que las mugeres la hilan por hacer medias o ropa, por su uso, si los esquilman" (Malacara); "la lana sirve para ropa" (Santa Fe); "se saca poca lana, y no se vende, que las mugeres la hilan por su necessario de ropa y medias y demas" (Talavera). Només a Cervera s'esmenten majoristes o intermediaris forasters, però només per a les pells i bayes:

"Unicamente pacen las yerbas del termino el ganado lanar, que sirve para el abasto de la ciudad, cuyos esquilmos de lana, pieles y astas, se venden a fabricantes forasteros, a excepcion de la lana, que algunos particulares compran para colchones y otras cosas semejantes, y las mugeres para hilar; y de algunas pieles que se necesitan para varios usos domesticos".

Els pobles una mica grans, i totes les viles i ciutats

-Anglesola, Cervera, Granyena, Guimerà, Guissona, Torà de Riu bregós-, i encara algun poble més petit com Hostafrancs, tenien carnisseria pública del comú. Aleshores tota la regulació de les pastures per engreixar bestiar estava en funció d'abastir-la. A Torà se'ns diu sintèticament, per exemple, que l'ajunta ment "abastece al Pueblo de pan, carne, azeyte y carsalada por medio de arrendamiento, y hay pastos destinados a el ganado del abasto". (127) A Cervera, ens diu Massot,

"...unicamente se apacienta... el ganado que sirve para el abasto de la Ciudad, que consiste en carneros y ovejas; porque aun que en algunas temporadas se vende carne de buey y de cerdo, estos se matan luego de comprados. Los carneros y ovejas tambien se van comprando fuera del territorio de Cervera, pero por lo regular se tarda a matarlos una temporada para que se engorden... Los rebaños de este ganado son pequeños, pues jamás pueden pasar de doscientas cabezas (...)

Hay cuatro carnicerías..., en las dos se venden las de carnero, y en las otras dos las de oveja... En ellas también se venden las carnes de Cerdo y Buey en las temporadas que se estila su venta o abasto... El abasto corre desde el año 1766 por Administracion, a causa de no haberse jamás, desde entonces, proporcionado arrendamiento correspondiente..."

La visió de conjunt de tot el bisbat de Solsona resulta força il·lustrativa en aquest punt: "en las poblaciones dispersas se come poca carne, y en los lugares unidos algo populosos hay carnicerías públicas". Hom associa ràpidament la

constatació amb aquesta altra: "en los terminos de Poblaciones unidas no se hallan tierras incultas, y sólo dejan de cultivar las que sirven para pastos del ganado que consume la población". Però a tot el territori d'aquell bisbat les poblacions "unides" grans eren minoria en relació als llogarrets petits i les zones septentrionals d'hàbitat dispers. Per això, a vol d'ocell, "muestra la experiencia que son mas los lugares de pastos particulares que los comunes". L'individualisme pecuari era propi sobretot de les àrees de poblament feble on encara es practicava el conreu temporal d'artigues o boigües:

"En las Poblaciones dispersas hay mucho de encinas, robles y pinos, y de tiempo en tiempo se hacen cortes de maleza y cultivan aquella tierra cuatro o seis años dejando que renazca después la maleza para pasto de ganado y para ayudar la tierra con la quema de maleza".

On el poblament feble es combinava amb abundosos i rics recursos forestals, la cria individual de bestiar podia aparèixer unida a una afirmació dels drets comunals per defensar aquells abellidors béns de l'apetència dels senyors jurisdiccionals, la marina borbònica, i encara per vedar-ne l'accés als cavallers, desheretats i nouvinguts. Però, significativament, en aquests casos el salt des d'aquesta combinació d'individualisme i comunalisme privatiu, a la privatització individual burgesa, es podrà produir amb una rapidesa sorprenent.

(128)

Tota una altra era la situació de Cervera, on segons Masot es tractava de garantir, amb les "herbes" comunes dels gua

rets, rostolls, pàmpols, erms i boscos dels veïns, el subministrament anual a les carnisseries del comú de 5.085 caps de bestiar: 2.818 moltons, 1.848 ovelles, 380 xais, 30 porcells, 8 bous i una vedella. (129) Les enquestes de Zamora donen el pes, en lliures carnisseries de 36 unces, del diferent bestiar de carn (130):

pes, en lliures carnisseries

	<u>moltó</u>	<u>ovella</u>	<u>xai</u>	<u>porc</u>	<u>bous i vedelles</u>
Cervera	16	14	12	65	110
Agramunt (segons les pluges)	21-22 14-15 11-12	--	--	--	--
Anglesola	14	12	9	--	--
Donzell d'Agramunt	--	12	--	--	--
Florejacs	22	20	--	--	--
Puigverd d'Agramunt	15	12	--	--	100
Renant	22	18	--	--	--
Rubió d'Agramunt	14	--	--	--	--
Sedó	18	14	--	--	--
mitjanes	17,0	14,5	10,5	65,0	105,0

Les diferències podem atribuir-les a què, com assenyalen a Agramunt, la capacitat d'engreixar-los amb les soles herbes del comú depenia estretament de què les pluges fossin abundoses, migrades o molt escasses. Amb les dades dels caps de bestiar escorxat a les carnisseries de Cervera, podem obtenir la quantitat de carn venuda en un any a la ciutat. Si els compradors haguessin estat únicament els mateixos veïns de Cervera, això ens permetria un càlcul força versemblant de la mitjana de carn consumible per habitant. Però sabem que es tractava d'un mercat d'abast comarcal i, tanmateix, altres poblacions

menors de la rodalia també tenien les seves carnisseries comunals. A més, fins als llogarrets més petits matrien els seus porcs i moltons. Només podem fer, doncs, una estimació molt aproximada i a l'engròs, entre un màxim obtingut dividint la carn venuda per la població de Cervera, i el mínim consistent a dividir-la pels habitants de la Segarra oficial segons el cens de Floridablanca:

estimacions de població consumidora

	Cervera <u>1787</u>	Cervera <u>1802</u>	<u>6.000</u>	<u>8.000</u>	<u>10.000</u>	Segarra <u>1787</u>
estimació del pes a Cervera (baixa)	56	52	43	33	26	18
estimació mitjana del pes a totes les respostes (alta)	58	54	44	34	27	19

estimacions del consum mitjà de carn, en grams per persona i dia

Els marges més versemblants semblen haver-se trobat entre els 25 i els 50 grams per persona i dia, és a dir de nou a vint quilos a l'any per habitant. Això representa només un 15% de l'actual consum de carn per capita a la província de Lleida, però en el nivell més alt s'acosta a la ració de carn a l'Espanya de principis del segle XX calculada pel Grup d'Estudis d'Història Rural. (131) Els càlculs actuals inclouen també l'aviram, i ha disminuït molt la matança domèstica de porcs. A més, sabem que aquests nivells actuals són hiperproteïnics. Si aquella estimació de la dieta mitjana de carn a Cervera i la Segarra de finals del set-cents hagués estat equitativament re

partida, de tota manera hauria estat ella sola insuficient, o molt migrada. Però completada amb la cria i consum domèstics de porcs, ous i aviram, les proteïnes vegetals de llegums i cereals, alguna caça, i la compra de pesca salada, podria haver assolit un nivell mínim més adient.

El mercat no repartia equitativament aquella carn engreixada amb les herbes comunes, evidentment. "La comida que usan la gente acomodada sera buena, mas la de los Pobres ruin e infeliz", llegim a l'enquesta d'Agramunt, que també ens explica les variacions en el consum de carn a l'establiment comunal, prou il·lustratives: "si la cosecha es buena se gasta mas, i si es mala menos". A Anglesola precisaven més:

"La gente campesina suele alimentarse de legumbres y verduras salbo al tiempo de mayor fatiga en que comen obeja. Los ricos se valen del carnero y otras especies de carne; y la gente mediana acomodada de obeja y tozino, con que componen el potage respectivo. En mayores fiestas mezclan algun guiso de conejo, liebre, carnero ó gallina segun su posibilidad, y postes territoriales".

Referents als dits "postres de la terra" ens diuen també els d'Anglesola que si la collita d'ametlles era dolenta pel fred, el costum era que "Mugeres y Niños se las comen al empezar a sazonarse". L'enquesta de Castellblanc ens permet conèixer el menú habitual del senyor Albareda en el seu casalici rural:

"El pan que se usa es solo froment pà la mesa del Señor y de centeno pà la de los criados que es una mezcla de centeno y fro

ment la tercera parte. El Señor usa diària-
mente la sopa u otra escudilla de arroz,
garbanzos, etc. El Puchero, con el carne-
ro y tocino, y un Principio a veces de Ga-
llinero, y a veces del Bosque, y otros del
mismo carnero; se aprovechan los demas de
la familia de lo restante".

Poder menjar, a més del pa de sègol, les sobralles de la
taula del senyor era, en aquests petits llogarrets de la zona,
un privilegi patriarcal dels mossos i criats. En efecte, a més
de la clara diferenciació de dietes entre pobres i rics n'hi
havia una altra que allunyava els àpats de la gent de ciutat o
de vila, dels de la resta de "la terra". En els poblets menors,
i sobretot on no hi havia cria de bestiar o era molt ocasional,
la dieta encara era més vegetariana.

A Ardèvol, per exemple, el pa de sègol encara es barreja-
va amb ordi i espelta, i "muchos Probicitos hacen mescla de Be-
llotas". L'objectiu era òbviament abaratir-lo, però també diver-
sificar-ne el contingut alimentari, puix el pa era l'aliment bà-
sic: "el ordinario sustento es el pan" (Malgrat, la Manresana),
acompanyat de "legumbres, Coles, Nabos y en los Años de Bundan-
cia Algunas judias y legumbres" (Ardèvol) A Gàver digueren a
l'enquesta de Zamora mantenir-se de "pan y agua", i en tot cas
les respostes sempre assenyalen el consum de carn, arròs i els
llegums més fins com a indicis clars de benança material. En
canvi, els pobres havien de recórrer a proteïnes vegetals i
acontentar-se amb els llegums de grà més bast, com ara les gui-
xes. Per exemple, a Malacara,

"Como no se mata carne los mas acomodados
se valen del tocino y hacen alguno asado o

puchero con tocino y... aros y judias o otra especie. Los pobres solo sus comer pucheros y asados de almortas, acelgas o berzas o lo que mas acomodo pueden hallar".

A Talavera precisaren que les gallines "se mantienen por los huevos", i hom reservava la seva carn "por una necesidad si acaso hay algun enfermo". A més, també confirmen el vegeterianisme obligat dels pobres:

"Como no hay carne los mas neccesitados hacen puchero de almortas y verduras y lo que pueden comer mas barato y a veces pan y agua solo tienen de trabajar sus tierras".

El mateix se'ns diu a Rocabertí i a Tarroja. L'única proteïna animal que de vegades apareix citada en algunes enquestes com a part integrant del règim alimentari popular és la pesca salada. "Comen pan, ortalisas, pescado seco y carne sin tienen", llegim a Santa Fe. A Riber distingien entre la taula dels hisendats locals i la resta dels veïns, fent esment del bacallà i les arengades:

"carne... es muy poca la que se consume en todo el año..., usan para la comida (a excepcion de la casa de Solsona quando se encuentra al Pueblo) de verduras, legumbres, bacalao, quevos, sardinas y a veces alguna poca carne de tozino".

En altres casos, com a Riudovelles, Vicfred i Sedó, es dona a entendre que els pobres només arribaven a poder comprar "sardina salada vulgo arengadas" (Sedó), mentre l'abadeig era per a les taules benestants: "los mas acomodados... se mercan pesca salada, los mas pobres gizas y verduras y cardinas sala-

das, lo mas à comodo que pueden por no gastar" (Vicfred). Però també hi ha respostes, com a la Prenyanosa, que circumscriuen el consum de pesca salada de tota mena a la dieta dels rics.

En definitiva, el material examinat i els càlculs estimatius realitzats palesen que l'activitat pecuària de la Segarra i l'Urgell set-centista proveïa als seus habitants d'una ració proteïnica insuficient que, completada amb pesca salada, salums de porc, ous i aviram, i alguna caça, només esdevenia suficient, o fins i tot folgada i excessiva, en la dieta dels grups benestants i als nuclis grans de població. Els àpats dels més pobres, sobretot si residien en pobles petits sense cria local de bestiar de llana, havien de ser vegetarians per necessitat, o gairebé. La barreja de diversos cereals en un pa fet bàsicament de sègol cercava abaratir i alhora enriquir dietèticament el producte que constituïa la base de l'alimentació del comú dels pagesos i menestrals. Arengades, ous, una mica de porc eren tota la proteïna animal a la que podien accedir, i en quantitats força migrades.

L'altre producte fonamental de l'esforç ramader eren evidentment els fems. A l'hora de considerar la quantitat d'adob d'origen animal que podien produir els ramats d'engreix, aquells cinc mil caps de bestiar escorxats a Cervera en un any són una xifra molt enganyosa: allò que comptava era el contingent de bestiar contínuament mantingut, que de nit es tancava als corralers del comú, dels particulars més acabalats, o als estables domèstics, segons quina fos la forma de cria. Ja hem vist que les pastures comunals no permetien mantenir en aquella ciutat

de la Segarra un ramat d'ovelles i moltons que sobrepassés els dos-cents caps.

Determinar la quantitat d'adob que s'aplicava per unitat de superfície a les agricultures preindustrials és una tasca sempre molt difícil i problemàtica. Slicher van Bath n'ha enumerat les raons principals: rarament es disposa d'informacions precises i fiables, i menys encara d'estadístiques; les quantitats solen expressar-se en unitats de mida molt variables localment, l'equivalència en pes de les quals no sempre es coneix prou bé; l'adob emprat estava en funció de la intensitat del conreu i depenia, per tant, del sistema de cultiu i les rotacions que es practicaven; per fi, tan importants com la quantitat dels fems eren la seva composició i qualitat, aspectes que variaven segons el tipus de bestiar, el grau d'estabulació i la cura dels femers. (131 bis)

Amb les dades de què dispo és impossible un càlcul acurat que permeti una avaluació rigorosa de l'adobament de la terra conreada a la Segarra del set-cents. Hem d'acontentar-nos amb algunes estimacions purament temptatives que no s'han de prendre com a realistes, més enllà de situar uns límits màxim i mínim que fiten un ordre de magnituds variables on podrien haver-se trobat probablement les xifres reals que ens manquen.

Coneixem quatre informacions bàsiques de Cervera: que el nombre total de caps de bestiar oví el 1789 no passava de dos-cents; el nombre d'hectàreas de terra cultivada el 1744, amb el detall dels diferents cultius; la quantitat de cavalleries majors i menors que posseïen els veïns de la ciutat en la mateixa data; i la prohibició municipal de tota mena de bestiar boví en

el seu terme. Slicher van Bath considera que per a una agricultura de secà sense altres adobs que els d'origen animal la quantitat mitjana de fems per hectàrea i collita oscil·la al voltant dels 10.000 quilos. (132) Podem calcular fàcilment aleshores els fems que es precisaven per a un conreu adient de la superfície cultivada a Cervera el 1744, suposant que al regadiu es feia una collita anual i a la terra campa de secà restava cada any en guaret la meitat de la terra:

<u>hectàreas</u>		
<u>horta i regadiu</u>	<u>terra campa de secà (1/2)</u>	<u>vinya, olivera i ametllers</u>
92,90	909,04	847,59

Si la superfície ocupada pels diversos plantats arboris o arbustius -segons que la desllindaren els geòmetres que recanaren el 1744 els bancals intercalats cerverins- es compta juntament amb la sembrada de cultius anuals, l'extensió que calia adobar eren 1.849,53 hectàreas. Si hom suposa que les tires i marges de ceps, oliveres i ametllers no s'adobaven amb fems, i exclou del còmput aquella superfície, l'extensió per adobar es redueix a 1.001,94 hectàreas. La quantitat òptima de fems serien en el primer cas 18.495.300 quilos, i 10.019.400 quilos en el segon.

Estimar el volum de fems que podia produir en un any el bestiar ovi, cavallí, mular i asiní de Cervera resulta força més difícil. No dispo de dades coetànies de la zona referents a la producció anual de femta d'un moltó, una ovella, un mul, un cavall i un ase. De fet es tracta d'una informació no gaire subjecta a condicionaments molt locals, ni a variacions aprecia

bles en el temps: es considera, per exemple, que qualsevol animal femta vint vegades el seu pes en un any. La dificultat està en un altre lloc: la variació en la disponibilitat real com adob d'aquella femta, en funció del grau d'estabulació.

A la segona meitat del segle XIX l'arxiduc Lluís Salvador von Habsburg-Lorena (133) considerava, per exemple, que les ovelles mallorquines proporcionaven un metre cúbic de xerri a l'any, i que el metre cúbic de fems d'ovella pesava per terme mitjà quinze quintars o 611,4 quilos. Les cavalleries majors -muls o cavalls- n'haurien produït quinze vegades més, és a dir 9.171 quilos cada cap de bestiar a l'any. Però una enquesta agrícola feta a Mallorca mateix el 1850-51 dóna una mitjana molt inferior, de 4,8 carretades de dotze quintars, és a dir, uns 2.348 quilos a l'any cada mul o cavall. (134) La considerable diferència entre totes dues estimacions s'explica segurament pel grau d'estabulació i la cura en l'aprofitament de la femada. Slicher van Bath creu que només amb una estabulació constant el bestiar major podia aproximar-se als 10.000 quilos de fems per cap a l'any, i que a finals del segle XVIII era molt més corrent una producció de 3.000 a 4.000 quilos. (135)

Només amb la intenció de poder establir alguns termes de comparança entre les estimacions aproximades de l'adob necessari i el disponible, podem prendre com a límits de referència les produccions màxima donada per l'arxiduc Habsburg -que implicava un grau d'estabulació molt improbable en el nostre cas-, i com a mínimes les de l'interrogatori mallorquí del 1850-51. Pel bestiar oví no dispo de aquesta darrera informació, i la cota mínima l'he establert multiplicant per vint el

pes de cent ovelles i cent moltons, segons els pesos donats per la mateixa enquesta de Zamora, malgrat tractar-se de lliures carnisseres passades a quilos. Els resultats no pretenen ser ells mateixos versemblants, sinó únicament situar uns marges de variació entre els quals sembla probable que s'hagués trobat la situació real:

	<u>quilos de fems</u>	
	<u>estimació baixa</u>	<u>estimació alta</u>
200 ovelles i moltons	72.000	122.280
257 muls i cavalls	603.378	2.356.947
231 ases	372.856	1.129.821
<hr/>		
total	1.048.234	3.609.048
<hr/>		
amb un 50% més de cava lleries majors i menors	1.538.333	5.359.403

El resultat és contundent. Les necessitats mínimes de femta per a la superfície sembrada de cereals el 1744 a Cervera, descomptades -artificiosament, de fet- les tires ocupades pels plantats, eren de l'ordre dels deu milions de quilos. Si incloguessim els cultius arboris i arbustius, la quantitat s'incrementa en un 85%. Els fems realment disponibles mercès al contingent de bestiar mantingut a la ciutat difícilment haurien arribat als tres milions de quilos, i potser amb prou feines a la meitat d'aquesta xifra.

Per molt que la població de Cervera es multipliqués per 2,2 entre 1718 i 1787, sembla molt poc probable que entre 1744 i 1789 el bestiar de tir hagués pogut experimentar un augment del 50%. D'altra banda, també la superfície cultivada s'hauria

ampliat en una mesura que desconeixem, i amb ella les necessitats d'adob. Però, per inversemblants que siguin, si introduïm els supòsits d'un increment del 50% en el nombre d'animals de treball sense una ampliació de les necessitats d'adobs pel conreu de la terra, i encara prenem l'estimació més alta i improbable de totes, la cinglera que seguia separant els fems re querits dels disponibles era del tot desmesurada.

La precarietat de les xifres impossibilita un vertader càlcul, però no impedeix en canvi considerar fonamentada la im pressió, que també suggereixen altres fonts qualitatives, d'una mancança greu d'adobs d'origen animal. No pot haver-hi massa dubtes en la relació molt directa existent entre aquesta insu ficiència crítica de l'adobament d'una terra a la que li eren exigits varis cultius simultanis, i la migradesa general dels rendiments obtinguts. No era qüestió només de què la terra fos mediocre i pedregosa fora dels dipòsits al·luvials en els fons de les valls, ni tampoc de què el clima fos alhora massa fred i massa sec. Recordem la classificació del senyor de Castellblanc, Antoni Albareda: la terra no regada era "roïna" justament perquè només produïa si era femada. Però també hem llegit a Guissona que la major part dels fems s'havien de reservar pels horts i la terra regada.

Aquella distància enorme entre els fems necessaris i el xerri o la bonyiga que es tenia a l'abast (i que es distribuïa selectivament tant des del punt de vista tècnic com social: els pobres no podrien comprar el xerri dels corrals, i la "indigèn cia" era citada a Agramunt com a causa del mal conreu de la ter ra), difícilment la salvarien els excrements humans i de l'avi

ram, o les deixalles diverses de les cases, dels obradors de llana, les adoberies i el pentinat de cànems. Pertocava sobre tot als formiguers acabar d'omplir la diferència. I per fer formiguers calia disposar de llenya.

La disponibilitat de llenya variava en raó de l'altitud, la distància cap a ponent i la densitat local de població. En els punts més occidentals la manca de llenya era molt greu. A Anglesola fins i tot la palla havia de servir de combustible a les llars de foc i els forns de coure pa. No ens estranya llegir a la seva enquesta que "hormigueros no se hazen por falta de leña": per escalfar-se havien de pagar llenya que portaven de tres hores lluny, o "valerse de la esporga de los Arboles, de hierbas secas, sarmientos, abrojos y leños que mueren..." Era una situació extrema, compartida només per les poblacions localitzades més a l'oest de l'àrea delimitada per les enquestes de Zamora estudiades. Si els d'Anglesola havien de tirar mà d'herbes com l'obriüll o queixals de vella, a Mafet en lloc de llenya "quemam sarmientos y farigolas, y nada tenemos". Tampoc a Puigverd d'Agramunt podien fer formiguers, perquè "los sarmientos son para lenya".

Als llocs una mica menys occidentals, de més altitud, o menys poblats sempre es feien alguns formiguers. Segons el grau de desboscament als respectius termes, el material combustible eren les esporgades dels propis cultius arboris i arbus-tius, o bé encara es podia disposar de mates de bosc i garric. A Sedó, per exemple,

"...no hay Bosques algunos, valiendose de los sarmientos, esporgos de los arboles y

unos matorrales para cremar".

En canvi, a Talavera:

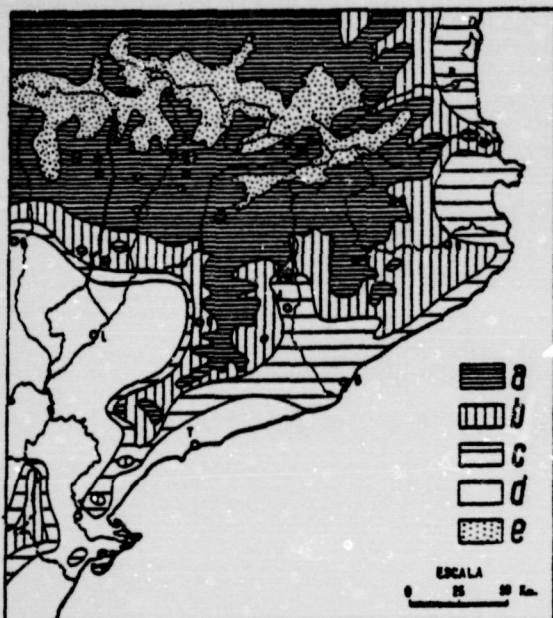
"...hay pequeños bosques, de lo sobrante por el Fuego neccesario, sirven por los abonos de las tierras de sus dueños".

Però en tots els casos aquestes reserves de zones ermes, de carrasca o de bosc, molt exigües o més extenses, acomplien una funció econòmica molt important. Llegim per exemple a Tarroja: "Hay alguna porción de terreno inculto, el mas inferior del termino, de los particulares, y sirve para hormigueros"; o bé a Vicfred: "los bosques... los dueños los mantienen por los abonos de su tierra".

La vegetació normal, o d'un ecosistema clímax, pròpia de l'altiplà segarrenc és el bosc caducifoli. La seva originalitat geobotànica consistia en ser una dorsal, una mena de pont de vegetació pel qual algunes espècies subalpines, com el pi roig, i altres submediterrànies de muntanya mitjana com el roure valencià, la pinassa i el boix, estenien el seu domini cap al sud en companyia de l'alzinar i el carrascar.

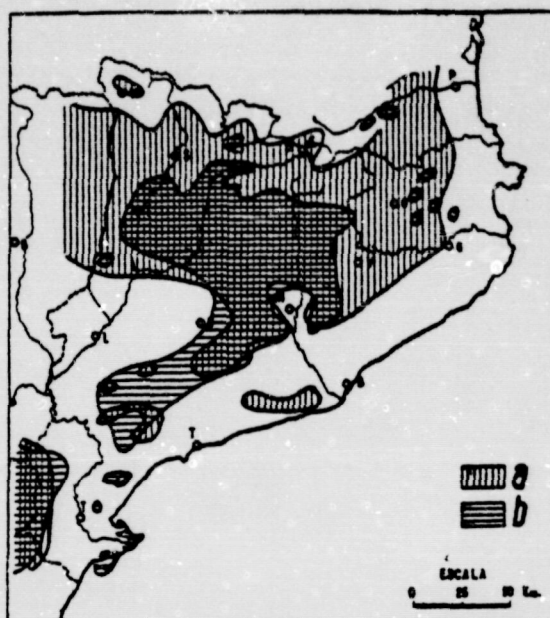
A les darreres dècades del segle XVIII i primeres del XIX encara hi havia restes d'aquella vegetació originària, que avui és difícil trobar fora dels mapes geobotànics dels llibres, però només romanien més o menys incòlumes a la zona nord-oriental de l'altiplà o en els indrets de major altitud i menor poblament. El 1812-13 l'administració napoleònica considerava que aquells boscos de roures, pins i alzines només eren adients per subministrar combustible:

"L'arrondissement de Cervera est assez

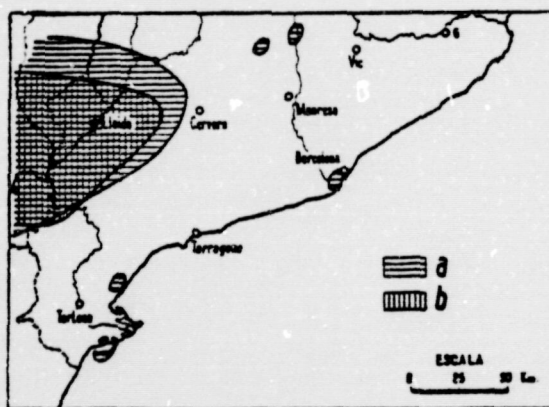
Distribució del bosc caducifoli.

Un dels elements més típics del paisatge medioeuropeu (euroiberià) és el bosc caducifoli, que perd la fulla a l'hivern. A Catalunya aquest tipus de bosc té el seu òptim a la muntanya mitjana, però s'estén fins a la terra baixa a les contrades humides. *a)* àrea en la qual el bosc caducifoli (*Querceto-Fagetes*) representa la vegetació normal, o clímax; *b)* àrea en la qual existeixen bosquets de caducifolis importants, principalment a la base del obacs i al fons de les valls; *c)* territori en el qual, als obacs, els caducifolis només apareixen isolats o en petits grups; *d)* país en el qual únicament té caràcter caducifoli el bosc de ribera; *e)* alta muntanya, on els caducifolis tenen poca importància.

Especies submediterrànies.

Les espècies pròpies de la part meridional de l'Europa mitjana, anomenades també submediterrànies, fan un gran paper a la muntanya mitjana de Catalunya. *a)* Àrea del boix (*Buxus sempervirens*), arbust comú sobretot damunt els sòls calcaris; *b)* àrea de la pinassa (*Pinus clusiana*), semblant a l'anterior, però més limitada a les comarques interiors.

Especies estèpiques.

Les espècies mediterrànies estèpiques es limiten gairebé exclusivament a les planes de Lleida, de clima mediterrani semiàrid. *a)* l'espart bord (*Lygeum spartum*) és un dels components més importants dels prats estèpics de l'Àfrica del Nord i de la Península Ibèrica; *b)* la cardassa aràbiga (*Onopordon arabicum*) és un card monumental, que els anys plujosos pot assolir dos metres d'alçada.

ZONES DE VEGETACIÓ ORIGINÀRIA A CATALUNYA

Segons Oriol Bolós a *Geografia de Catalunya*,
Ed. Aedos, vol. I, Barcelona, 1958, pp. 235-266.

fourni de Bois, principalement dans la partie du nord. Mais les Bois qui se composent de chênes, de pins et de sapins ne peuvent guère servir qu'au chauffage. On manquait généralement de Bois de charpente et de construction".

La fusta de construcció calia baixar-la pel Segre o la Noguera Pallaresa, des de la zona pirinenca o el Solsonès. Però malgrat això, els recursos forestals separaven la Segarra de les planes de Lleida i de l'Urgell on no hi havia ni fusta per cremar. "En algunas partes del llano de Urgel no hay otra planta que poder quemar que el tomillo", diu la resposta del bisbat de Solsona a l'enquesta de Zamora, vint-i-quatre anys abans. I afegeix: "los Bosques se disminuyen mucho", car hi havia molta descura a replantar-los. No és aquest l'únic testimoni conscient del desboscament produït pel cicle expansiu set-centista. Al Discurso del 1780 de Jaume Caresmar hi ha força referències del fenomen (136):

"Lo cierto es que en el dia sería muy difícil averiguar si la prodigiosa producción de árboles... que poblaron en otro tiempo gran parte de los montes de este Principado debe atribuirse a sólo un generoso beneficio de la naturaleza o a la industria y cuidado de sus antiguos habitantes; pero debemos tener por cierto que cuando ellos no cooperasen a su fomento, a lo menos tuvieron la discreción de no embarrasar a la naturaleza su regular producción, que es lo que ahora se experimenta, porque todos cortan árboles y ninguno los planta".

Però no era la negligència sola que devorava boscos, sinó

"el abasto de leña y carbón", y "la grande extensión que ha tomado el cultivo, pues se labra toda la tierra que puede romper el arado", i "la necesidad de estos usos hará que dichos Bosques no puedan prosperar, y bolver al estado anterior". (137)

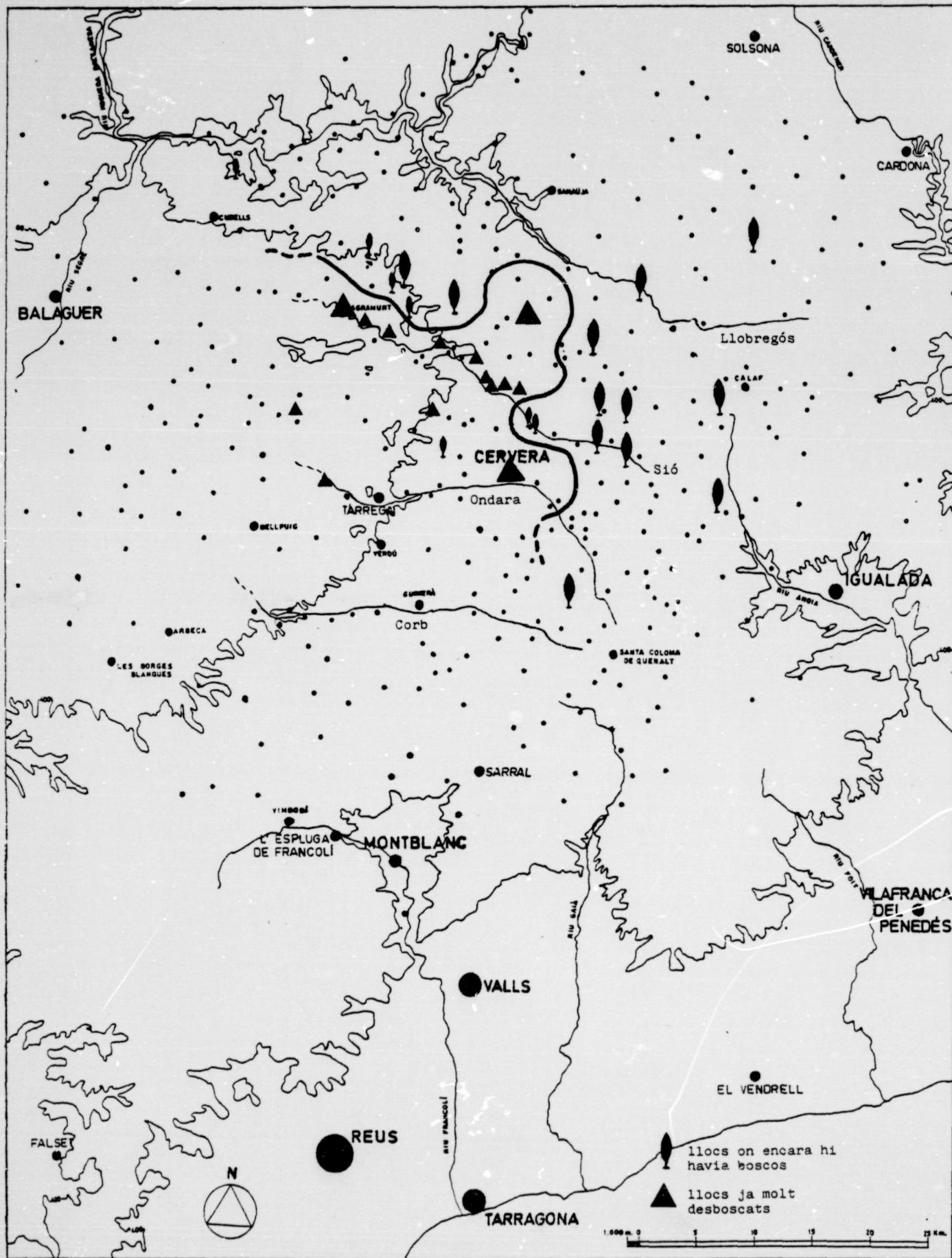
En efecte, Massot ens informa que a Cervera, el 1789 (138),

"...la madera... la llevan de afuera, esto es de las montañas que hay en la parte de Solsona..., y aun otras de más lejos, y también de la Segarra, pero la de la Segarra es de inferior calidad. Mucha, mayormente la gruesa, la llevan de la que se conduce, o bajapor el rio Segre. (...)

Aunque en el territorio de Cervera no haya bosques, no falta la leña para quemar, porque muchos de sus vecinos tienen ya bastante con la que sacan de sus plantados; y de los lugares de la Segarra no muy distantes de Cervera, cuyos territorios abundan de bosques, llevan sus dueños mucha a vender en Cervera, y a más de esto, de otros para jes llevan mucho carbón".

En clapes més o menys contínues, o retallades per cultius i clarianes, el bosc era present en una mena d'arc que circumdava al seu interior els dos municipis, força poblats i desboscats de Cervera i Guissona, i les respectives valls del Sió i l'Ondara. A Ardèvol i la serra de Pinós trobem una "tierra abundante de leña", amb "Bosques de Robles de los quales sacan Brosa por ormigueros y mucha madera". Caresmar incloïa aquesta zona en tota la regió del ducat de Cardona, situada entre el Segre i el Cardener, que pel nord arribava fins a Cint o Capolat, Alinyà o Perles, on l'exportació de llenya i carbó vegetal era un component important de la seva economia. (139)

EL DESBOSCAMENT A LA SEGARRA I L'URGELL SEGONS LES ENQUESTES DE 1789-1791

Des d'Ardèvol, l'arc forestal s'estenia cap a l'oest, seguint alçades superiors als quatre-cents metres, fins més enllà d'Agramunt. Cap al sud seguia la línia d'altituds màximes de la Panadella que van trobar, al sudoest, l'abrupta separació de l'altiplà amb la conca de Barberà. L'angle nordoriental més boscat, entre Llanera, Ardèvol i Pinós, es prolongava cap a l'area veïna situada entre Calaf i Torà. En aquesta segona vila l'enquesta ens diu que, malgrat trobar-se gairebé tan poblada com Guissona, "ni es abundante de leña ni tiene falta de ella, porque en los Lugares vezinos de la parte del Monte la llevan a venderla". Vicfred era un d'aquests llocs, i les seves respostes esmenten roures, alzines i carrasques en quantitats suficients per donar "bastante leña". Als llogarrets de Guardiola, Mirambell i la Portella, propers a Calaf, els boscos "son alsineras, roures y algunos pins", i "no hay falta de lenya". Malacara es declarava "abundante de leña", a la Manresana hi havia la precisa, i a Santa Fe les rouredes i els alzinars permetien que no fos ni "faltada de leña, ni tampoco abundante".

Probablement era en aquesta àrea on a finals del set-cents es conservava la llenca de bosc més ampla de la Segarra, que unia de nord a sud els naixements successius dels rius Llobregós, Sió, Ondara i Corb. Entre els pins de Veciana i els boscos de "pinassa, alzinas, garrichs y argelaga" de Gàver, a la capçalera del Sió, hi havia una vintena de quilòmetres poblats d'arbres que s'estenien aproximadament fins a Malgrat i la Prenyanosa, on de llenya "aý la Nessesaria" però un carrascar cada cop més pobre substituïa ja els roures i alzines.

Més al sud, no gaire lluny de les fonts de l'Ondara i del

Corb, Talavera disposava de "robles, encinas, pinos, xopos", prou abundants per a què "de lo sobrante por el Fuego neccesario... sirven por los abonos de las tierras". A més, eren objecte d'una certa comercialització que aportava als seus veïns unes entrades de diner força apreciades per comprar productes foranis: "los quals (boscos) son neccesaria que las gentes de los Bosques de la venda de la leña mercan hotros racados". Ens manquen enquestes de la zona meridional de la Segarra, però pot conjecturar-se que des de Talavera la llenca de bosc tombaria cap a l'oest pels serrals de la banda esquerra del Corb, de Savallà a Rocallaura passant per Conesa i Forés. En canvi, una mica més al sud-est el bosc s'interrompia en arribar a Santa Coloma de Queralt, aleshores tan poblada com Agramunt.

Si retornem al triangle de partida entre Torà, Calaf i Ardèvol, la línia del bosc també es dirigia cap a ponent, i s'atansava fins als "roures y alsineras" de Rubió d'Agramunt. Però -ens adverteix l'enquesta d'aquest lloc ja molt occidental- "no hay bosques sino arboles por lo necesario", i "los sarmientos se queman". La resposta del casalici de Castellblanc ens descriu molt bé la proximitat del límit on, a l'Urgell, el bosc desapareixia. Aquell terme, explica don Antoni Albareda,

"se llama parte del Bosque por empezar aqui a encontrarse hastirando acia âl Urgel... y Encinas... es lo que mas abunda, despues perfeccionan el bosque algunos enebros criados en arbol grandes... Es tierra esta de bastante Bosque que se compone de encinas, enebros y sebina poca... Las bellotas se quedan en los Bosques pà engordar los Puercos, y... son muy pocos los años que haya cosecha buena de bellota".

Amb accents variables, totes les localitats enquestades de l'entorn que no estaven situades molt properes a la riba del Sió encara es mantenien boscades: "ay para el Abasto de las gentes, de Leña, y los Bosques son... de algunas carrascas, Robles, garnichas, Matas de Alsina" (Rocabertí); "la mitad del termino es bosque..., se crian alzinas y matas" (Renant); "leña hay bastante..., los bosques son Alsina y robles" (Coscó); "Es poco abundante de lleña, y... se crian alzineras y algunas matas" (Florejacs). Una mica més a l'est de Florejacs ja es deuria topar amb el cercle desboscant de Guissona, i la ratlla forestal retrocediria una mica més al nord, per unir-se novament amb la de Torà i Vicfred.

A grans trets se'ns dibuixa, doncs, una mena de mitja lluna boscada que tenia la seva major amplada a les parts orientals de l'altiplà segarrenc, que són també les més altes, i es tenia dos braços cap a l'oest que resseguien pel nord i pel sud, estrenyent-se progressivament, les corbes de nivell superiors entre els serrals i les comes elevades o "comalats". Centrïques a la mitja lluna descrita hi havia les riberes desboscades del Sió, l'Ondara i -potser en un grau menor- el Corb.

A Agramunt trobem la mateixa fretura que a Anglesola: cal comprar la llenya a dues o tres hores lluny, i el carbó vegetal d'Alòs de Balaguer a cinc hores de distància. A Donzell ja només quedaven algunes alzines i coscolls, mancava llenya i es depenia sobretot de l'esporgada de ceps i oliveres, com a Mafet, Puelles, Castellnou d'Agramunt o Puigverd d'Agramunt: "no hay bosques", "es faltadísimo de lenya, y se proveche de lenya y carbon fuera del Termino, bastante lexos, y cara".

Si anem reculant pel curs del Sió, "ay mucha falta de leña y no hay bosques... muchos queman argelaga y farigola" (Les Pallargues). A Concabella, Hostafrancs, Riber i Sedó, per cremar es valien "de los sarmientos, esporgos de los arboles, de algunos matorrales..." Només a partir de Tarroja se'ns diu que començava a haver-hi "robles y matorrales", que anaven augmentant envers la Prenyanosa i Malgrat.

La manca d'enquestes dels poblets de la ribera de l'Ondarra no ens permet fer-hi un recorregut minuciós com al Sió, però les informacions de Cervera i Anglesola suggereixen situacions semblants. Als serrals que, entre vall i vall, quedaven fora de la mitja lluna boscada, semblen haver-s'hi alternat desboscats i alguna taca aïllada de bosc. Un cas entre els primers podria ser Riudovelles, situat sobre un turonet de 450 metres d'altitud:

"No hay bosques, solo hay hiermos... y es tan poblados de algunos carrascales y hola gas y tomillos y en dicho lugar hay bastante lenya por quemar de los sarmientos y de los troncos y ramas que se cogen de los olivares y demas pocas especies de arboles que hay".

En canvi, al Canós, que es trobava a una altitud molt semblant, hi havia prou llenya de bosc, encara que

"...solo basta por el abasto al comun y se saca de algunos bosques y viñas por los mismos dueños. Los bosques... son de algunas alzinas, Robles, y algunas matas de Garrich..."

En definitiva, la imatge forestal que es desprén de les

enquestes del 1789-91 situa els boscos de la Segarra en una situació intermèdia entre els mapes geobotànics, que li assignen un teòric domini del bosc caducifoli mixte amb espècies mediterrànies, i el desboscament paisatge actual. La dorsal geobotànica originària apareix a finals del set-cents considerablement extingida pel centre i l'oest. Constreta a les parts orientals, septentrionals i meridionals més altes, havia esdevingut una mitja lluna rosegada arreu pel conreu. Potser aleshores la ratlla forestal no desllindava del cultiu una superfície gaire més gran que si avui uníssim amb un traç els minúsculs reductes de bosc -a vegades purament marges d'uns quants arbres-, testimonis d'una vegetació en gran part destruïda totalment. La pincipal diferència amb el desolador panorama actual, a més de en la menor discontinuïtat dels claps verds, estava sobretot en la qualitat del bosc mateix: les espècies oriündes, els roures, les alzines, el pi roig i la pinassa havien hagut de recular molt davant el conreu, però allà on es conservaven no havien estat encara suplantades pel pi blanc invasor, més ràpid de creixença i molt menys protector de la capa fèrtil dels sòls.

Tanmateix, la comparació amb el rònc estat actual del bosc a la Segarra no ha de fer minimitzar la importància del desboscament produït en el segle XVIII. Els mateixos habitants de la zona en van percebre les traces i conseqüències. A Ardèvol, on el bosc encara no era escàs, l'enquesta de Zamora ja suggeria la necessitat de protegir-lo d'alguna forma:

"se tiene menos Bosques que Antiguamente, no haviendo remedio que no perjudique la Agricultura quel coger los que quedan en las heredades de los hacendados".

Però a la Segarra no abundaven gens les propietats molt extenses que reunissin grans superfícies de bosc en mans d'un sol propietari. Quan per medi de compra, mecanismes creditici-usuraris i pacients estratègies matrimonials arribaven a acumular-se propietats grans a escala comarcal, sovint es tractava d'una suma d'innumerables parcel·les disperses, sense constituir unitats compactes, les més apreciades de les quals eren evidentment les selectes "sots" de regadiu. Ja hem vist que entre el patrimoni agrari dels Solsona-Alió hi havia una "roureda" a Torrefeta, un bosc a Montcortès o un "termenet" sencer proper a Bellver de Sió (140), però era un cas molt infreqüent. La major part del bosc que havia sobreviscut estava repartit a trossos entre moltes mans. A totes les enquestes estudiades els boscos eren de propietat particular, excepte a Coscó on se'n cita una part molt petita que era comunal. A Cervera el 1744 la meitat de la terra sense conreu -classificada com a "erm", "bosc" o "roca"- la posseïen propietaris de menys de deu hectàrees:

<u>has. pos seïdes</u>	<u>% de l'ex tensió total</u>	<u>% de la terra sense conreu</u>
- 1	2,0	1,2
1-10	56,3	50,0
10-20	23,9	25,8
20-50	14,1	15,5
+50	3,7	7,5

Excepte en casos com els de Castellblanc, o similars, podem pressuposar doncs que les rompudes del segle XVIII foren, en general, obra espontània de molts petits pagesos i propietaris rurals. Sovint el procés només va deturar-se davant els

sòls massa pendents o pedregosos: "ay menos Bosque de lo que avia antiguamente por averse aumentado la labranza" (Castellnou d'Agramunt), "bien que no an destruido en todo los vestigios por haver Muchas Piedras entre los Bosques" (Rocabertí)

Troben a les enquestes una completa unanimitat en asseverar el caràcter irreversible del procés: "no ay medio, sin perjuicio de la agricultura para aumentar los bosques" (Les Pallargues), "no creemos que se puedan aumentar" (La Prenyanosa), "fuera en perjuicio de la Agricultura" (Espígol), "si se aumentassen harian danyo" (Rubió d'Agramunt), "no hay tierra de bosques por dar provecho a la agricultura" (Vicfred). Només don Antoni d'Albareda, des de la seva excepcional situació al castell i quadra de Castellblanc, feia bons propòsits de reforestació:

"Menos bosque ay del que antes a causa de haverse rompido mucho por los passados, y aora se trabajará en replantarle..."

Però, a més de voler-ho fer amb pins de creixement més ràpid ("quiere provarse la siembra del Piñon, como han hecho en algunos Paisses, a ver si se aumentará ó provará el Pino la tierra de que falta"), sabem que a la vegada el senyor de Castellblanc estava fent rompudes amb els parcers de la casa: "cada uno tiene su porcion de tierra rompida que llamamos Buiga o Rompuda, o Artiga en el Ampurdan".

El pessimisme generalitzat sobre la irreversibilitat del desboscament produït, s'unia amb la creença còmoda de què la silvicultura era innecessària. El 1716 a les "respostes generals" de Biosca digueren els enquestats que "cada jornal de

tierra de Bosques, que se reducen a Matorrales, ...solo pueden cortarse de siete â siete años"; i el 1789-90 els veïns de Florejacs "siembran... abellotas para reemplasar". Però es tracta d'excepcions. La gran majoria de les enquestes seguia confiant en la prodigalitat de la naturalesa: "aquí no ay cuydado particular en... replantarlos que naturalmente ellos se aumentan" (Castellblanc), "los Arboles ellos mismos nacen sin sembrar" (Coscó), "todo lo produce la mesma tierra" (Donzell), "como cortan unos nacen otros" (Santa Fe), "siempre son los mismos" (Malgrat), "no es necesario lo sembrar ni plantar que bastantes nacen de las raíces de dichos arboles" (Ma'acara).

El desboscament set-centista, la prioritat concedida peremptòriament al conreu i al pasturatge per una població en augment, i la descurança en la conservació de les reserves forestals ja escasses, ¿no havien de provocar símptomes visibles de degradació mediambiental? Ningú no va incloure aquestes qüestions a les preguntes de les enquestes, i tanmateix de vegades afloren en algunes respostes. Els testimonis pagesos sobre canvis locals en el clima, disminució de les precipitacions i devallada dels cabals fluvials s'acostumen a prendre amb escepticisme, en ocasions justificat. Però els signants a Anglesola del qüestionari de Zamora -el pagès Magí Riera, l'apotecari Antoni Mestres i el frare predicador mercedari Caietà Santaló- estaven ven convençuts que l'Ondara baixava amb molta menys aigua que abans. No invocaven solament el seu record o testimonis orals:

"...en siglos atrás fluhiá mas abundantemente, como consta de los alegâtos en los pleytos seguidos contra otras poblaciones ..."

Els al·legats de part en una causa no són, certament, una prova massa fiable, però la mateixa existència del litigi si que resulta significativa, quan sabem que en el segle XVIII les aigües de l'Ondara es dissipaven abans d'arribar a Anglesola, i els seus veïns havien d'esperar les avingudes per omplir les basses dels molins i poder regar una mica. (141)

D'altra banda, mentre a Agramunt o a Anglesola es delien per un aiguat que provoqués l'augment sobtat del cabal dels rius i fes arribar l'aigua fins als seus termes, en els cursos alts dels mateixos Ondara i Sió la preocupació era la contrària: les destrosses que causaven les "rovinades". A Gàver, prop del naixement del Sió, deien per exemple: "de regadio solo hay unos pequeños huertos que valen poco porque las rieras se llevan de ellos la tierra y dejan arcillas, piedras y sorra, y es preciso poner en ellas tierras muchas vezes".

Els de Concabella, equidistants de Gàver i d'Agramunt, i situats al curs mitjà del Sió, es queixaven de totes dues coses a la vegada, car l'erosió violenta de les aigües salvatges s'alternava amb la sequera pertinaç que buidava d'aigua els llits de rius i rieres:

"Se hallan algunas tierras de buena calidad, pero sobre no poderse regar por falta de agua, las que hay las deteriora el rio Sio con sus abenidas".

A Cervera, Massot explicava les raons preventives de la plantació de salicàcies a la vora del riu Ondara:

"A este rio se le unen en su curso algunos arroyos o torrentes, que a veces en tiempo de lluvias llevan tanta agua, que causan

algunos daños notables. En sus orillas, en el distrito de Cervera, tienen algunos alamos, sauces, sahuco, mimbreles, pertenecientes a los dueños de las tierras que lindan con él, para sacar de ellos algún lucro, y particularmente para precaver que no haya daño a sus tierras, o que este sea menor".

Tant o més valuosa que la fusta -tova, lleugera i poc resistent- dels àlbers, salzes i pollancre, o que les branques de les vimeteres, eren les seves arrels que fixaven els sòls fèrtils de les terrasses al.luvials i n'evitaven l'erosió de l'aigua.

Que els rius portessin menys aigua que abans, però amb un cabal molt més irregular, i que resultés impossible una pluja al gust de tothom, ¿no era una situació provocada -o, si més no, agreujada- pel desboscament de les valls de l'Ondara i el Sió pràcticament fins als seus naixements? La funció del bosc, dels seus sòls profunds i madurs, en la retenció de l'aigua de pluja i la regularització dels cabals fluvials és prou coneguda d'antic. Plantar salicàcies voreres als rius, ¿no era una forma de pal.liar els efectes d'aquell desboscament?

Jaume Caresmar ja havia observat els sinergismes negatius i la irreversibilitat de la degradació ecològica provocada per desforestació a la zona d'Alinyà i Perles: "siendo en la situacion presente en que se hallan -escrigué en el seu Discurso de 1780- mui difficultoso el restituirlos á su antiguo estado, por que las llubias se han llevado la tierra, y han quedado las leñas limpias". (142)

Hom oblida massa sovint la importància de tots aquests canvis mediambientals, lents però implacables, que provoca la mateixa activitat econòmica humana. El medi-ambient d'una zona deixa aleshores de tenir història, es "naturalitza" i esdevé una dada fixa i externa als homes. La gravetat amb què afectaren tot l'oest català les grans secades del 1747-53, per exemple, ¿l'hem d'atribuir només a la versàtil inclemència del clima mediterrani? (143) Plantejar les dimensions ecològiques dels fenòmens agraris vol dir també fer-los intel·ligibles en termes econòmics i socials.

7. L'estructura d'intercanvis comarcals i la inserció compulsiva en els mercats.

Els intercanvis amb l'exterior d'una zona determinada -país, regió o comarca- són un resultat de la seva estructura agrària, del paper que podien representar-hi les activitats econòmiques no agràries, i de les interaccions possibles amb altres estructures externes. Però atès que el nostre coneixement de les economies que el comerç unia és imperfecte, i ha d'avançar mitjançant aproximacions successives, l'anàlisi de l'estructura d'intercanvis també constitueix un excel·lent indicador dels resultats globals d'aquella base productiva. A més, l'examen de les relacions comercials intra i extra-comarcals resulta particularment indispensable quan la millor interpretació del canvi econòmic en el segle XVIII català atribueix una gran virtualitat a l'ingrés de la producció en un circuit d'intercanvis de llarg abast: "el mercat crea en un sentit, però sobretot ex

pressa, una nova divisió del treball, un nou "mode" de producció", ha escrit Pierre Vilar referint-se concretament a la Catalunya intermèdia d'altiplans. (144) Les enquestes de Zamora, completades amb els rapports de l'ocupació francesa i altres fonts coetànies, ens permeten una primera aproximació a dit examen.

A totes les enquestes hi ha una impressió inicial que domina: el comerç apareix considerablement feble, a tots els nivells, en una Segarra i un Urgell del tombant dels segles XVIII i XIX que, malgrat participar clarament dels vincles d'intercanvi intercomarcals i amb l'estranger de Catalunya, semblava viure i produir encara d'esquena al mercat. Comencem per les respostes de les viles importants de la zona. Per exemple, llegim a Agramunt:

preg. - "si hay mucho comercio..."

resp. - "solo hay comercio de granos..."

preg. - "si hay trigo, cebada u otros frutos o ganado sobrante... para dónde se despacha, y si faltan... de donde se traen..."

resp. - "solo ay frutos de granos sobrantes, los despachan á los arrieros, y segadores, y los llevan a los mercados".

preg. - "si para venderlos o comprarlos se acude a las ferias y mercados, o a las casas de los particulares".

resp. - "por lo regular los trayen a las ferias y mercados".

preg. - "qué frutos, géneros o artefactos extranjeros se gastan en el pueblo".

resp. - "poco genero en el dia se gasta extranjero en este Partido".

preg. - "las ferias, mercados, y demas... en qué generos se comercia principalmente..."

resp. - "los generos que se comercian en las ferias son mulas, y pocos bueyes, algun caballo,... Burros y Burras, y... trigo bueno, senteno, sevada y algunas frutas..., en los dos mercados que hay cada semana... solo se vende trigo bueno, centeno, sevada y algunos frutos como nuses, higos, pomas ..."

La primera constatació és, doncs, el clar predomini agrícola en la comercialització dels productes d'aquella economia rural, i la petita escala de l'activitat comercial mateixa: els excedents de gra arriben als mercats de la mà d'"arriers i segadors". I tanmateix Agramunt era un dels nòduls mercantils més importants de l'àrea, amb una població que el 1787 vorejava els mil nou-cents habitants. La contesta d'Anglesola, localitat també urgellenca d'uns sis-cents habitants, citava com a importacions forànies principals, en lloc del bestiar de treball, els productes tèxtils refinats i la pesca salada. Però sobretot ens aporta una segona constatació fonamental: el "país", la comarca, no obtenia regularment excedents de gra malgrat tractar-se d'una zona eminentment cerealícola. Per restablir a l'Urgell la seva condició de graner del Principat -o d'Espanya, diran pretenciosament els signants de la resposta- calia resoldre primer "el defecto del fecundante elemento":

"El poco comercio que existe... consiste en llevar a vender los granos, azeite, almendras y zenizas de las cascarras para jabon en años abundantes. Amas en la venta que por el vezindario ejercitan tres traficantes de telas, sedas labradas, cintas y

otras ropas... Y el comercio del botero y alfarero (...).

En años fecundos puedanse considerar sobrantes en el Pahís el trigo, cevada, y azeite, y no menos almendras. Aquellos frutos se despachan para otros Pueblos de Cataluña, como los de la Montaña, Sagarra, y Campo de Tarragona. Estos los embarcan en el Puerto de Salou, ó envian á Aragon y Navarra...; esto es en años abundantes; De otra suerte es preziso traerlos de la parte maritima, menos el vino que se halla en Pueblos vezinos.

Los granos se venden en las casas o en los mercados de Tarraga y Cervera... Unicamente los generos de sedas, lienzo, quincaillas y pesca salada se gastan de fuera de la Provincia, y se compran en los almacenes Provinciales publicos. Cada qual comercia por si en sus proprias manufacturas. Compañia de comercio no la hay. Tampoco hay feria ni mercado.

El defecto del fecundante elemento es no pequeño estorvo para el comercio, y el surtirse de el fuera estímulo eficaz para promoverlo en alto grado. Y este termino no fuera de los que menos coadyuvaran en restaurar al Urgel el lustroso epiteto de granero de España".

Només els anys bons, de fet excepcionals, podia exportarse cap a Salou o l'Aragó una part de la collita. Però més comunament "no basta el trigo ni la cebada que se coge" (Ardèvol): més o menys clarament, ho diuen totes les enquestes de 1789-1791 consultades. Algunes fins i tot subratllen el caràcter crònic

d'aquest dèficit de gra: "todos los años faltan frutos y granos, y los vecinos los compran en Calaf o Cervera" (Vicfred); "mas son los años que faltan que los que bastan al pueblo" (Santa Fe); "toda via faltan y si se compran en las plajas de Cervera o Guisona" (Tarroja); "no hay fruto alguno para vender toda via falta, van á comprar á los mercados al precio que se pueden ajustar" (Les Pallargues); "trigo ni cebada sobrantes, antes falta alguna porción y tambien faltan frutos" (Canós); "nada sobra..., y lo que falta es el trigo" (Donzell d'Agramunt) ... També ho reconeixia don Andreu de Massot, que a les seves "Notícias de... Cervera" es mostra generalment optimista sobre l'estat de l'agricultura (145):

"Se introduce y lleva a vender mucho trigo, y extraen y se llevan también mucho los forasteros y algunos de Cervera, de modo que lo que queda en Cervera, en comparación con el que se introduce, no es de consideración..."

Los frutos que regularmente sobran son vino y aceite; de trigo, por lo regular, falta un poco, y de verduras una buena parte: todo lo que regularmente se compra y respectivamente se vende en los días de mercados y ferias, y en otros cualesquiera que la ocasion traiga o aporte; y de verduras se venden todos los dias en la plaza y en las mismas huertas..."

I el mateix ens confirmen els francesos (146):

"L'arrondissement de Cervera... produisait dans les Bonnes années environ de quoi pourvoir à la subsistence de ses habitants et à l'ensemencement des terres, mais n'avait ja

mais d'excédent. Dans les mauvaises Récoltes, cette portion du Département avait Recours aux grains de la plaine d'Urgel..., aux Bles d'aragon ou à ceux d'afrique. On a vû... que l'on ne comptait guère que sur une Bonne Recolte tous les cinq ans".

Malgrat tractar-se d'estimacions molt a l'engrós, o de fet qualitatives, resulta difícil dubtar d'aquesta coincidència de les fonts en assenyalar el dèficit de cereals -blat bó i ordi en particular- com un tret estructural de la Segarra de finals del segle XVIII i principis del XIX ¿Podriem tractar de xifrar-lo?

Sobretot als llocs petits les respostes deixen molt palès el cercle d'autoconsum local. Llegim a Donzell d'Agramunt, per exemple: "la conservación del vino, granos, y aceyte es que los llevan â las casas, y luego los gastan porque no son muchos". Més de vint enquestes de Zamora responen amb xifres concretes a la pregunta sobre "la cantidad de trigo de qualquier especie que sea que se coge en el pueblo, y la de los otros frutos y simientes". A Florejacs, posem per cas,

"se coge trigo unas 200 quarteras, senteno 300 y sevada 260, carreo 106, contado los años buenos con los esteriles".

Mercès a una altra pregunta sabem "de qué mezcla de simientes acostumbran a hacer pan", i sol coincidir força, com a Florejacs, amb aquelles sèmres i produccions:

"se haze pan de trigo, senteno, sebada y carreo, y no demás".

Disposem, a més, de les dades de població del cens de Flo

ridablanca, realitzat només dos o tres anys abans, i les enquestes ens diuen també la relació comuna entre llavor i collita, i l'import de les principals deduccions proporcionals a la collita, el delme i la primícia. El dubte principal prové d'un altre lloc: aquella informació sobre produccions locals, ¿és prou veraç i fiable?

De fet, el pagament de delmes i primícies havia de fer conèixer bé la xifra concreta als habitants de cada localitat. És a Cervera on, justament per la seva franquesa del delme, no es podia disposar d'aquella comptabilitat agrícola comunal (147):

"Dice la Relacion del Señor Corregidor de Cervera que no se puede dar razon de la Cosecha de los frutos de esta Ciudad, porque no hay derecho de Tazmía, ni otro semejante; de tal modo, que el termino no solo es franco de Diezmos, sino tambien casi de primicias, porque se reducen a un poco de Trigo, el que cada uno quiere dar".

Fora de Cervera el problema no era la inexistència mateixa de la informació, sinó la sospita d'infravaloració deliberada per part dels enquestats. Excepte en el cas de les Pallarques, on diuen donar les xifres de l'any anterior al de realització de l'enquesta, la resposta feia merament un capmàs estimatiu. Malgrat que fos un oïdor de l'Audiència i no l'Intendent qui els hi ho demanés, no és impossible que els enquestats es malfiessin de segones intencions fiscals. Un cop més sembla preferible fer-ne un ús limitat, mitjançant una aproximació purament temptativa, que procedir a un càlcul més acurat però que, per això mateix, ens podria fer confiar massa en els va-

lors absoluts resultants.

Per aquests motius he operat amb uns supòsits mitjans comuns, molt simples però a la vegada clars, desestimant una aplicació particularitzada dels valors de rendiments per unitat sembrada, import local de delmes i primícies, i altres informacions pormenoritzades de cada enquesta concreta. La relació mitjana entre les unitats de sembra i collita considerada ha estat de 3,5, la taxa comuna del delme sobre grans de una unitat sobre onze, i la primícia habitual d'una part de cada trenta-quatre que suposa, aproximadament, un terç del delme.

Resten encara uns quants problemes addicionals per poder considerar mínimament satisfactòria l'aproximació a la disponibilitat de quarteres de gra per capita a l'any. El primer i principal és que una part de la producció que restava un cop deduïda la llavor i les càrregues delmeres havia de ser consumida pel bestiar. Les enquestes donen la quantitat de bous, mules, cavalls i ases que hi havia a cada lloc, però ens diuen també que una part important -però impossible de determinar quantitativament- de la seva manutenció la proporcionaven les herbes del terme, comunals o no, explotades individualment o pel sistema de dula.

Una possible forma d'introduir aquesta variable -les necessitats de la reproducció animal- consistiria a suposar que la collita d'ordi la consumiria sencera el bestiar de treball. Però aquest supòsit presenta dues dificultats: d'una banda sabem que l'ordi, o el mestall ordiós no era inexistent en el pa "morè" de consum popular (148); a més, l'enquesta no sempre dona la collita local diferenciant les quantitats corresponents

a cada cereal. Un primer tempteig pot fer-se, doncs, considerant límits les dues estimacions següents: atribuir tot l'ordi collit al manteniment del bestiar de tir, quan la informació està desagregada, com a estimació baixa de la disponibilitat de cereals per habitant; i, com a estimació alta, dividir en canvi la collita total agregada pels habitants del lloc segons el cens de Floridablanca. Heus aquí els resultats: